

מרכז אדוה

גרעינים תורניים בישראל

מטרות, דפוסי פעולה ותקצוב ממשלתי

יעל שמריהו-ישורון, אתי קונור אטיאס ונוגה דגן בוזגלו

מרכז אדוה

גרעינים תורניים בישראל

מטרות, דפוסי פעולה ותקצוב ממשלתי

יעל שמריהו-ישורון, אתי קונור אטיאס ונוגה דגן בוזגלו
יעל שמריהו-ישורון היא חוקרת ומרצה במחלקה לפוליטיקה וממשל,
אוניברסיטת בן גוריון בנגב

המחקר נכתב בתמיכת הקרן
החדשה לישראל

נובמבר, 2024

גרפיקה: ליטל ביטון

תמונת שער: ביאה בר קלוש, שומרים

תוכן עניינים

תקציר

6

פרק א': גרעינים תורניים – רקע, דפוסי פעולה ומנגנוני תקצוב 11

1. גרעינים תורניים: רקע היסטורי 11
2. אתוס של הצלה וחיזוק אוכלוסיות מוחלשות 14
3. ג'נטריפיקציה בחסות המדינה 16
4. השפעת הגרעינים התורניים על עיירות הפיתוח 18
5. מנגנוני התמיכה הציבוריים בגרעינים התורניים 20
 - א. הקצאות ממשלתיות של כספי פיתוח 20
 - ב. תמיכה בדיור ותמיכה עוטפת דיור 20
 - ג. הפרטת שירותים ציבוריים 21
 - ד. תמיכה עירונית 22
6. סיכום 23

פרק ב': תקצוב ממשלתי של הגרעינים התורניים 24

1. שיטת המחקר ואוכלוסיית המחקר 24
 - א. גרעין תורני 24
 - ב. עמותת הגרעין התורני 24
 - ג. עמותת התיישבות ארצית או ארגון גג 27
 - ד. עמותת התיישבות מקומית או ארגון גג מקומי 27
 - ה. מיפוי הגרעינים 27
2. ממצאים: תקצוב ממשלתי המיועד לפעילות הגרעינים התורניים 30
 - א. עמותות גרעין תורני – תקצוב לפי משרדי ממשלה 32
 - ב. עמותות שהן ארגוני גג מקומי 37
 - ג. עמותות שהן ארגוני גג ארצי 38
 - ד. מיפוי עמותות גרעין תורני ותקצובן לפי סוג יישוב וותק 40
3. סיכום הממצאים 44

משאבים נוספים

בנוסף לתקצוב הממשלתי הישיר, הגרעינים זוכים במשאבים ציבוריים נוספים אותם לא ניתן לכמת, למשל:

← הקצאת דיור ציבורי, קרקעות ומבני ציבור

← שירותים חברתיים המופרטים לביצוע הגרעינים התורניים

← תמיכות עירוניות

ב-2022 קיבלו העמותות מימון ממשלתי של

111.4 מיליון ₪

בשנת 2023 הובטחו למטרה זו

60 מיליון ₪ נוספים

בין השנים 1979-2022 הוקמו בישראל

181 גרעינים תורניים

המאוגדים ב-

146 עמותות

... בשנת 2022 עיקר המימון הממשלתי של הגרעינים התורניים הגיע מ: ...

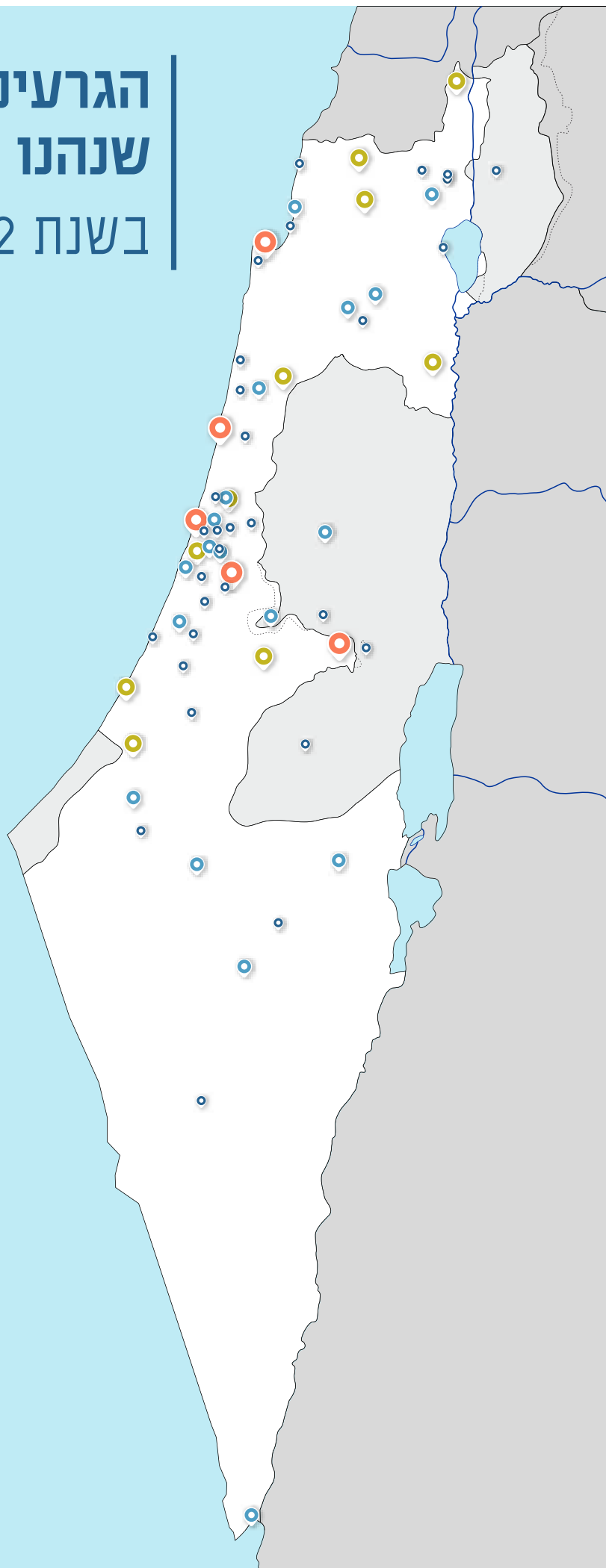

הגרעינים התורניים מחזיקים באתוס של הצלה דתית, לאומית וחברתית. פעמים רבות קיים פער בין תפיסתם את עצמם לבין תחושות האוכלוסייה בקרבה הם פועלים.

"מצווה גדולה לגור בתל אביב ושאר ערי ישראל כדי ליישב את השממה הרוחנית".

הרב אבינר ראש ישיבת עטרת ירושלים ורב היישוב בית אל

הגרעינים התורניים שנהנו מתקציב ממשלתי בשנת 2022

134
גרעינים תורניים
ב־64 יישובים

יישוב שיש בו:

- גרעין תורני אחד
- שני גרעינים תורניים
- שלושה גרעינים תורניים
- יותר משלושה גרעינים תורניים

חמשת היישובים בהם פועלים הכי הרבה גרעינים תורניים:

12 (3 מתוכם ביפו)	בתל אביב-יפו
11	בירושלים
5	בחיפה ובלוד
4	בנתניה

תקציר

למסמך שלפנינו שני חלקים. בחלק הראשון של המסמך נסקור את הרקע להקמת הגרעינים התורניים ומטרותיהם, את דפוסי פעולתם וכמו כן נעמוד על השפעתם על היישובים בהם הם פועלים ועל מנגנוני התקצוב המאפשרים את פעילותם. בחלקו השני של המסמך נציג מחקר ראשון מסוגו על התקצוב הממשלתי של הגרעינים התורניים. חלק זה מבוסס על מיפוי שערכנו של גרעינים תורניים שהוקמו עד שנת 2022 ועמותות הגרעין באמצעותם הם פועלים. נציג וננתח את התמיכות הממשלתיות בעמותות גרעינים תורניים שתוקצבו על ידי משרד הממשלה בשנת 2022. חשוב לציין כי ניתן היה לנתח רק את עמותות הגרעין עצמן, כאשר כל גרעין קשור למספר עמותות ומוסדות האחראים על פעילויות שונות של הגרעין. לפיכך התקציבים מהם נהנים הגרעינים התורניים גדול מהתקציב הישיר לעמותות הגרעין המוצג במסמך זה.

מטרתם העיקרית של הגרעינים התורניים היא להוות זרוע של הציונות הדתית ו"להתנחל בלבבות" בקרב אוכלוסייה מסורתית וחילונית ביישובים עירוניים ברחבי הארץ. התיישבות הגרעינים היא כלי להשפיע על החברה הישראלית לקידום אידאולוגיה תורנית וכן לקדם קונצנזוס חברתי לסוגיית ההתנחלויות ולחזון ארץ ישראל השלמה. המטרות החברתיות-חינוכיות של 'התנחלות בלבבות' משרתות גם את המטרות הפוליטיות והדתיות של הציונות הדתית וגם את החזון הלאומי של יישוב הארץ. לשם כך מוקמים לא רק גרעיני התיישבות אלא שלל מוסדות נלווים כגון גני ילדים, בתי ספר תורניים, ישיבות, מדרשות, מכינות קדם צבאיות ועוד, כולם ברוח האידאולוגיה של הציונות הדתית.

את תהליכי התיישבות של הגרעינים התורניים ניתן לראות כחלק מ"אתנוג'נטריפיקציה מוסדית" (שמריהו-ישורון, 2021). מסוף שנות השבעים, יישוב המרחב העירוני נעשה באמצעות תהליכי הפרטה הכוללים חלוקת תגמולים חומריים וסימבוליים לעמותות וגופי התיישבות, המוצגים כאוכלוסייה 'חזקה' ואידאליסטית. הגרעינים התורניים נהנים מתמיכת

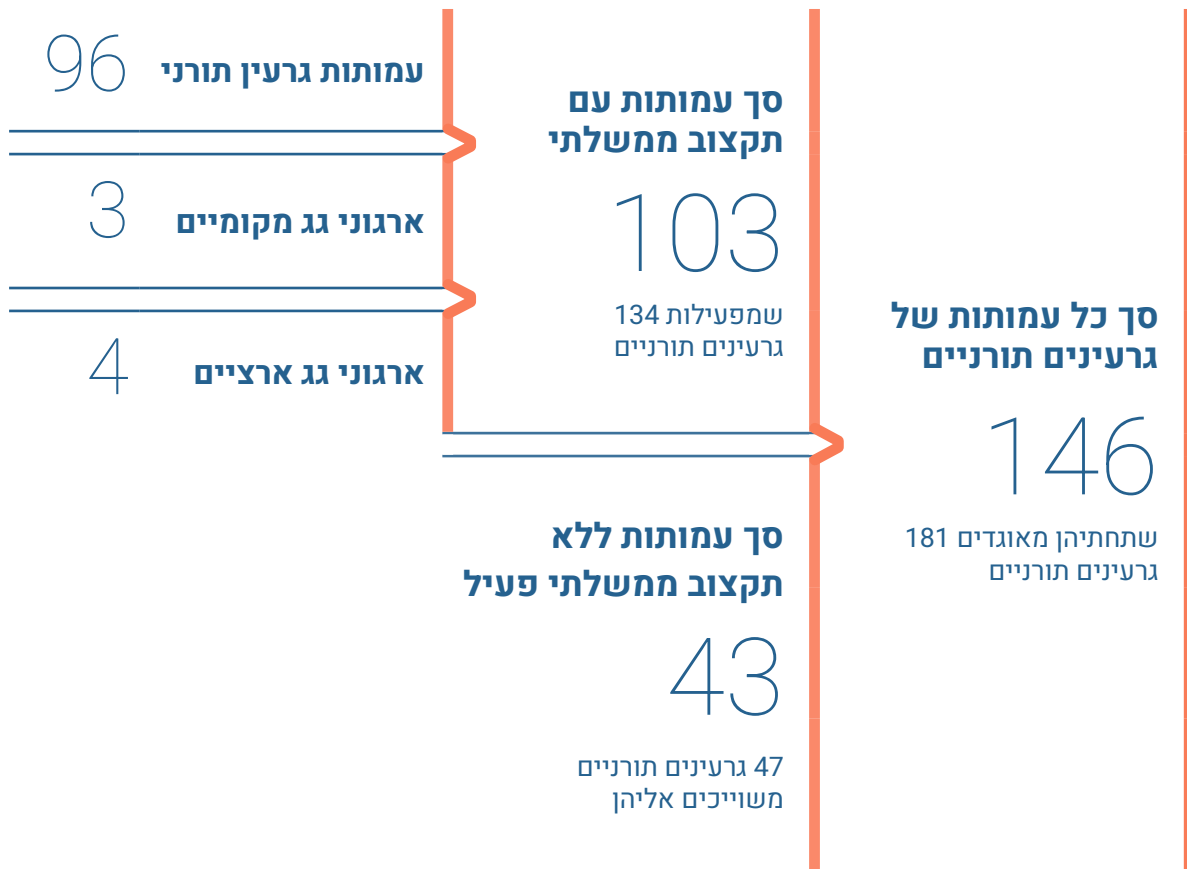
המדינה הרואה בהם חלוצים המממשים את המטרה של הבאת "אוכלוסיות חזקות" ליישובי הפריפריה הגאוגרפית והחברתית בישראל ושל יהוד הספר והערבים המעורבות. לצד החזון הדתי של גאולת עם ישראל הם עצמם תופסים את התיישבותם כפרויקט הצלה של אוכלוסייה 'חלשה' מבחינת מאפייניה, במיוחד בעיירות הפיתוח. בערים המעורבות מטרותם כוללת חיזוק זהות יהודית ויהוד המרחב. בשני העשורים האחרונים נפוצה התיישבות גרעינים תורניים גם ביישובים מבוססים במרכז הארץ.

מבחינת מנגנוני תקצוב, הגרעינים התורניים נהנים מתמיכה באמצעים שונים, וביניהם הקצאת קרקעות למוסדותיהם, הקצאת דיור ציבורי לחבריהם והתקשרויות עימם לתפעול פרויקטים עירוניים וממשלתיים. בהעדר מידע מרוכז על תמיכות אלה לא ניתן לאמוד את ערכן הכספי, ועל כן הן לא תיסקרנה במסמך זה. התמיכה הממשלתית לגרעינים התורניים בה יעסוק מסמך זה כוללת אך ורק את הקצאות הכספיים משרד הממשלה השונים.

החלק השני של המסמך מתבסס על מיפוי הגרעינים התורניים הפועלים כיום והעמותות באמצעותן הם פועלים, מיפוי שנערך על סמך אתר "גיידסטאר", אתרי העמותות ואתרים שונים. על סמך מיפוי העמותות נבחן את סך התמיכות וההקצאות הממשלתיות לגרעינים התורניים בשנת 2022, השנה האחרונה לגביה ישנם נתוני ביצוע של כלל העברות הכספיים של משרד הממשלה השונים לגרעינים התורניים. איסוף הנתונים נערך באמצעות אתר "גיידסטאר" ואתר "מפתח התקציב" של הסדנא לידע ציבורי. נתייחס גם למאפיינים המרחביים של פעילות הגרעינים: מיקומם הגיאוגרפי של הגרעינים והפרופיל הכלכלי-חברתי של אותם יישובים בהם הם פועלים.

על פי המידע שאספנו, בין השנים 1968-2022 הוקמו בישראל 181 גרעינים תורניים המאוגדים ב-146 עמותות. בשנת 2022 נהנו מתקצוב ממשלתי בסך 111.4 מיליון ₪ 103 עמותות שהפעילו 134 גרעינים תורניים. מתוך עמותות אלו, 96 גרעינים פעלו תחת עמותה מקומית יחידה, 31 גרעינים פעלו תחת ארבעה ארגוני גג ארציים ושבעה גרעינים שפעלו תחת שלושה ארגוני גג מקומיים. בשנת 2023 הקצתה הממשלה כ-60 מיליון ₪ נוספים לפעילות הגרעינים התורניים.

עמותות המפעילות גרעינים תורניים, 2022

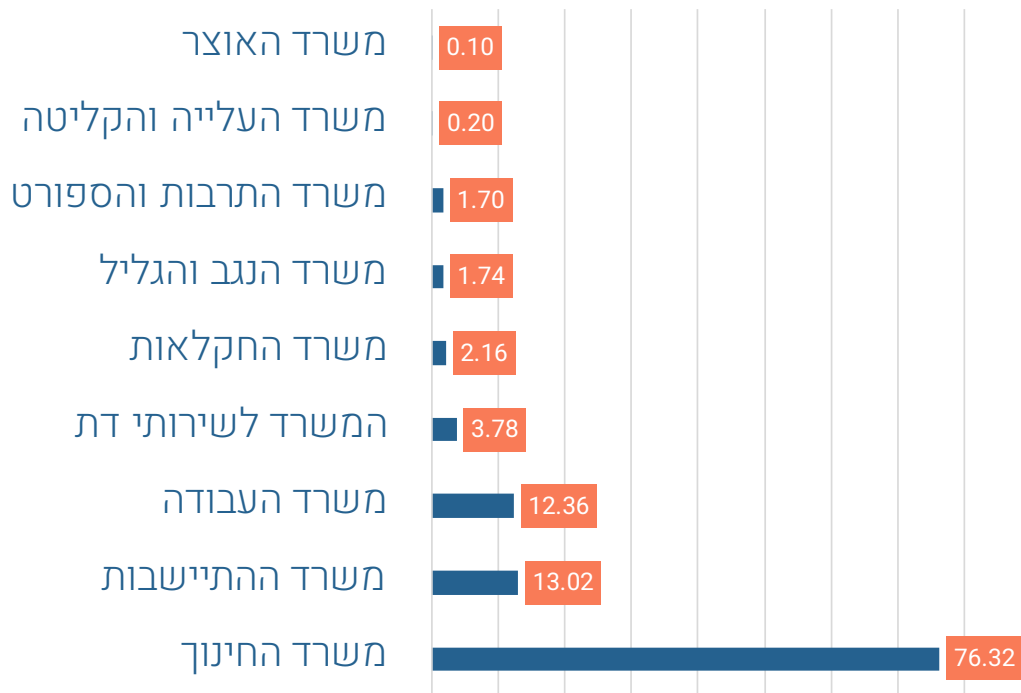
מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "הגרעינים התורניים", 2024.

המיפוי כולל רק עמותות שבין מטרותיהן המוצהרות התיישבות במרחב. עמותות אלו קיבלו תמיכה ממשלתית לפי סעיף 3א לחוק יסודות התקציב התשמ"ה – 1985 או תמיכה ממשלתית אחרת.

בשנת 2022 עשרה משרדי ממשלה מימנו את תקצוב 103 עמותות הגרעין התורני. עיקר המימון הגיע ממשרד החינוך (69%) ומשני משרדים נוספים, משרד ההתיישבות והמשימות הלאומיות (12%) ומשרד העבודה (11%).

תקציבי התמיכות הממשלתיים ב-103 עמותות הגרעין התורני לפי משרד, 2022

103 עמותות המפעילות 134 גרעינים תורניים | מיליוני ₪, במחירים שוטפים

הערה: לא כולל 1,500 ₪ של המשרד לאיכות הסביבה.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "הגרעינים התורניים", 2024.

המימון של משרד החינוך ל-96 עמותות הגרעין התורני עמד על 68.9 מיליון ₪ מתוך 97.1 מיליון ₪ של סך הכספים הממשלתיים (ללא התמיכה בארגוני גג מקומיים וארציים שנתחה בנפרד). מעל למחצית מהתקציב (53.5%) הגיעה מהאגף למוסדות תורניים ו-38.2% נוספים תוקצבו דרך תקנת "גרעין חינוכי לאומי". ממצא זה מצביע על כך שהגרעינים מאורגנים סביב ישיבות ומוסדות דת.

התמיכה התקציבית הממשלתית הממוצעת לעמותה עמדה על מיליון ₪ לערך. עמותות הגרעין התורני הפעילות בעיירות הפיתוח ובערים המעורבות זכו לתמיכה גבוהה מהממוצע שעמדה על 1,212,549 ₪ ו-1,138,033 ₪, בהתאמה.

בשנת 2022 המחזור הכספי המצטבר של 96 עמותות הגרעין התורני שאינן פועלות באמצעות ארגוני גג עמד על 439.1 מיליון ₪.¹ סך הכספים הממשלתיים שהוענקו לעמותות אלה עמדו על 97.1 מיליון ₪ והם היו, בממוצע, 22.1% מתוך מחזור הפעילות שלהן. יתרת הכספים מהם נהנים הגרעינים מגיעה מתרומות וממכירת שירותים אחרים כגון: הכנסות משכר לימוד ממעונות יום ומשפחתונים, שכר לימוד של תלמידי ישיבה ובתי ספר תורניים, ממדרשות ללימודי יהדות, ממכירת שירותים לרשויות המקומיות ומשרדי ממשלה ועוד.

בחלוקה לפי סוגי יישוב עולה כי שיעור גבוה מהממוצע של תמיכה ממשלתית מתוך מחזור הפעילות של עמותות הגרעין, נרשם בעמותות הגרעין הפועלות בעירות הפיתוח (31.6%), ביישובי יו"ש וגולן (23.6%) ובירושלים (23%).

בבדיקה לפי וותק הגרעינים, עולה כי הגרעינים הוותיקים המונים מאות משפחות נהנים מסכומי תמיכה גבוהים במיוחד, דבר המשקף את גודלם ואת היקף פעילותם הנרחב.

במשלה הנוכחית הובטח מימון נוסף וייעודי לגרעינים התורניים כחלק מההסכמים הקואליציוניים, בין הליכוד לבין סיעת הציונות הדתית. במסגרת [החלטת ממשלה](#) **511** מיום 14.5.2023 תוקצבו הגרעינים התורניים ב־40 מיליון ₪. לאחר אישור התקציב, [בהחלטת ממשלה](#) **580** מיום 28 למאי 2023 נוספו 18 מיליון ₪ וייעודיים לגרעינים התורניים. הכספים שנוספו יגיעו מתשעה משרדי ממשלה שונים. ההסכמים הקואליציוניים שנחתמו בדצמבר 2022 והחלטות הממשלה ב־2023 אמורות להוסיף כ־60 מיליון ₪ לתקציב הגרעינים התורניים.

1 עיבוד של מרכז אדוה מתוך אתר האינטרנט של גיידסטאר.

פרק א':

גרעינים תורניים – רקע, דפוסי פעולה ומנגנוני תקצוב

1 | גרעינים תורניים: רקע היסטורי

תופעת התיישבותם של תנועות וארגונים קהילתיים-אידיאולוגיים במרחב העירוני בישראל היא רחבת היקף וכוללת מודלים שונים של צורות התיישבות, מטרות, זיקות פוליטיות ויחסים פנים-זחוץ קהילתיים. היא כוללת בין היתר קהילות ייעוד, קבוצות וגרעיני משימה, קיבוצים עירוניים, גרעיני נח"ל ושנת שירות, כפרי סטודנטים, גרעיני מחנכים, קהילות בני מקום, קהילות עולים, גרעינים חרדיים, גרעיני חב"ד וגרעינים תורניים. על אף גיוונן של ההתארגנויות השונות, הן חולקות מאפיין משותף של הקמה וקיום של קהילה במרחב עירוני או יישובי רחב יותר ובפרט בשכונות מוחלשות מתוך רצון לקדם מגורים בעלי אופי קהילתי לצד מעורבות חברתית וקידום אידיאולוגיה.

תופעת ההתיישבות הקהילתית-עירונית נוסדה עוד בשנים שטרם הקמת המדינה, עם התפתחותם של מבנים קהילתיים מסוג שכונות פועלים ומעונות עובדים אשר פעלו מתוך תחושת שליחות ומחויבות לרעיון הציוני. לאחר קום המדינה, הוקמו לראשונה הקיבוץ העירוני "אפעל" בעיר רמת גן והקיבוץ העירוני "שעל" בכרמיאל על ידי יוצאי תנועות איחוד הבונים ויהודה ובהמשך התפתחו צורות התיישבות נוספות (דרור, 2008; עובד, 2009). קבוצות אלו כללו ברובן עוזבי קיבוצים וצעירים ממעמד הביניים החילוני. מאוחר יותר, בסוף שנות השישים הוקם הגרעין התורני בראשון בקרית שמונה, כמסגרת התיישבות קהילתית עירונית של משפחות מהציונות הדתית.

הגרעינים התורניים

גרעין תורני הוא מסגרת התיישבות קהילתית דתית של משפחות מהציונות הדתית המאוגדות תחת עמותה מקומית או ארגון גג. ככלל, הגרעינים התורניים מתיישבים במרחב העירוני ופועלים בהם כקהילה, מתוך תפיסת שליחות ומשימה אידיאולוגית. הגרעינים התורניים מאורגנים תחת כמה ארגוני גג ארציים. הבולטים ביניהם הם הקרן להתחדשות קהילות בישראל, שעלי תורה, תנועת הבוגרים של תנועת הנוער 'בני עקיבא', עמותת 'לב יהודי ישראל', 'הדר להדר', 'הדור הבא', ו'לגעת ברוח'.

נכון לשנת 2022 היו קיימים 181 גרעינים תורניים ברחבי הארץ,² המאורגנים במסגרת של 146 עמותות, כאשר בתקופה שבין 2000-2010 צורת התיישבות זו תפסה תאוצה. עם זאת, טרם נערך מחקר על מספרם המדויק של הגרעינים התורניים כיום ומאפייניהם. בפרט, טרם נערך מחקר אודות היקף המשאבים הכספיים המועברים להם ממשרדי הממשלה השונים. נתונים אלה יוצגו בפרק השני של המסמך.

רוב הגרעינים מפעילים עמותה ללא מטרת רווח שמרכזת את הקהילה ומספקת פעילויות לחברי הגרעין ולתושבי העיר. לרוב קיים רישום פורמאלי של חברי הגרעין, הנדרשים לשלם תשלום חודשי עבור החברות בהתארגנות וכן כדי להיות חברים במסגרות שונות של תקשורת פנים-קהילתית (כגון קבוצות וואטסאפ, פורום אינטרנטי, קבוצת פייסבוק, עיתון). בנוסף ישנם עובדים בשכר מטעם הגרעין שאחראים על הפעילות וההתיישבות בעיר. אלו לרוב כוללים מנכ"ל, רב, רכזת פעילות קהילתית, רכזת קליטה ועוד. לרוב גרעינים תורניים מקימים מוסדות חינוך, תרבות ודת, ובהם ישיבות הסדר וישיבות תיכוניות וגבוהות, מכינות קדם צבאיות, אולפנות, בתי ספר, גנים ומעונות, בתי כנסת, מדרשות ללימודי יהדות, סניפים מקומיים של תנועות נוער, מרכזי נוער ומרכזי תרבות ומפעלי חסד שונים.

2 אלו כוללים גם עמותות התיישבות של גרעיני סטודנטים (כגון עמותות "הדור הבא, צעירים בישראל" ולגעת ברוח" אך אינן כוללים את גרעיני הסטודנטים של ארגון בני עקיבא מכיוון שאלו אינם פועלים תחת מסגרת עמותת התיישבות ייעודית אלא תחת ארגון הגג של תנועת בני עקיבא, ועל כן לא ניתן לנתח את התקציב הייעודי של גרעינים אלו. לפירוט מלא ראו פרק מתודולוגיה ונספח רשימת גרעינים ועמותות בהמשך.

היווסדותם של גרעינים תורניים החלה לקראת סוף שנות הששים, עם הקמתו של הגרעין הראשון בקרית שמונה בשנת 1968. התארגנות נוספת להתיישבות גרעינים של הציונות הדתית בפריפריה קודמה על ידי בית מדרש מר"ץ (מרכז צוותים); מסגרת חברתית לא פורמאלית אשר לא פעלה כארגון או עמותה רשומה, אך הכשירה מורים ועודדה את התיישבותם בפריפריה. בסוף שנות השבעים החלה התיישבות בקנה מידה רחב של בני הציונות הדתית בפריפריה הגאוגרפית והחברתית בישראל. אלה ראו עצמם ככח חלוץ בחיזוק יישובי הפריפריה תוך רצון להשפיע ולהקנות ערכים דתיים ולאומיים לחברה הישראלית. הציונות הדתית ביקשה 'להתנחל בלבבות' ולהשפיע מבחינה חינוכית בקרב כל חלקי החברה (היהודית) ובכל רחבי הארץ ולא רק פוליטית-התיישבותית מעבר לקו הירוק. למגמה זו תרמו גם אירועים פוליטיים במהלך השנים; הנסיגה מסיני בעקבות הסכם השלום עם מצרים (1982), הסכמי העקרונות בין ישראל לפלסטינים (הסכמי אוסלו 1993, 1995), ההתנתקות מגוש קטיף (2005) ופינוי עמונה (2006). אלו הובילו לעליית קולות בקרב המגזר הדתי-לאומי, שקבלו על כך ש'לא הצלחנו להתנחל בלבבות'. תחושת הניתוק בין הציונות הדתית והחברה הישראלית הובילה את מנהיגי המגזר להכרה בחשיבות פעילות חינוכית והסברתית בקרב הציבור הרחב שתחבר אותו לחזון הציוני-דתי וכן לרצון להתחבר ל'עם' בחזרה (דומברובסקי, 2010).

ה"התנחלות בלבבות" נתפסת ככלי להשפיע על החברה הישראלית ולקדם קונצנזוס חברתי לסוגיית ההתנחלויות ולחזון ארץ ישראל השלמה. כך, המטרות החברתיות-חינוכיות של 'התנחלות בלבבות' נתפסו ככאלו שמשרתות גם את המטרות הפוליטיות של הציונות הדתית וגם את החזון הלאומי של יישוב הארץ. כך למשל, ארגון שעלי תורה שהינו גוף מרכזי המאגד גרעינים, מגדיר עצמו כ"חלוץ חינוכי של הציונות החדשה" ([שעלי תורה](#)). לצד חינוך ליישוב הארץ, המטרה החינוכית משלבת גם ערכים דתיים של הפצת ערכי התורה, השפעה תורנית ודתית על הערים ותושביהן וחיזוק זהות יהודית בקרב תושבי הפריפריה. מטרה לאומית נוספת אותה ביקשו הגרעינים התורניים לקדם היא חיזוק נוכחות יהודית ושמירה על "איזון דמוגרפי" בערים מעורבות (רייכנר, 2013; שמריהו-ישורון, 2020).

שמריהו-ישורון (2020) מציעה שלושה מודלים למיפוי הגרעינים התורניים השונים בהתאם למטרותיהם אלו ולמיקומם במרחב הגאוגרפי. המודל הראשון הוא גרעינים המתיישבים בערי הפריפריה או בשכונות במעמד סוציאקונומי נמוך, ופועלים ממניעים חברתיים בעיקר. המודל השני הוא גרעינים המתיישבים בערים המעורבות ופועלים ממניעים לאומיים, לצד מניעים חברתיים ודתיים. לבסוף, המודל השלישי הוא גרעינים המתיישבים בשכונות מבוססות במרכז הארץ ממניעים דתיים ועוסקים בעיקר בפעולות קירוב והפצת יהדות. דומברובסקי (2010) מציינת כי בבסיס השקפתם של כל הגרעינים עומדת תפיסה של מיזוג בין מטרות לאומיות ודתיות ומטרות חברתיות. תפיסה זו בולטת במיוחד בגרעינים מן המודל "הדתי" שבהם מושם הדגש על נושא הגאולה על פי התפיסה האמונית, אך היא קיימת גם בגרעינים החברתיים השותפים הם אף לאמונה כי בכוח התורה ניתן להתגבר על בעיות חברתיות ולהביא בכך לקירוב הגאולה.

2 | אתוס של הצלה וחיזוק אוכלוסיות מוחלשות

לאורך ההיסטוריה הגרעינים התורניים זכו לתמיכה של ראשי ממשלות ונבחרו ציבור. אלו מתבטאים בביקורים של אנשי ציבור וביצירת דימוי של המתיישבים כאוכלוסייה איכותית וחלוצית המשדרגת יישובים ותורמת להתפתחותם. התמיכה הממסדית מבוססת אפוא על אתוס של 'הצלה' וחיזוק של האוכלוסייה הוותיקה ביישוב.

פרויקט 'ההצלה' מקיף לא רק את עיירות הפיתוח אלא גם שכונות מוחלשות בערים מבוססות. גרעיני ההתיישבות מתוארים כזרוע ביצוע של המדינה בתהליכי פיתוח עירוניים המקדמים הגירה חיובית, בונים קהילות, מחזקים את המערכת החברתית והכלכלית המקומית ותומכים במערכת הציבורית הנתפסת כחלשה. בעצם פעילותם הם נתפסים כתורמים לאוכלוסייה המקומית המתוארת כמוחלשת:

"הגרעינים מהווים תשתית להתיישבות קבע של קבוצות חזקות באזורי הנגב והגליל ולעידוד תנועת הגירה חיובית איכותית לאזורים אלו...גרעיני ההתיישבות מקדישים פרק

זמן משמעותי למען שינוי חברתי ביישובים ובשכונות בהן הם פועלים... פעילות הגרעינים מהווה במקרים רבים השלמה למערכות הציבוריות והם מהווים כוח עזר משמעותי עבור המערכת הציבורית. הגרעינים תורמים לחיזוק האוכלוסייה המוחלשת בשכונות המצוקה במרחב העירוני, לחיזוק ומינוף של יישובים כפריים במרחב הכפרי ולהגירה חיובית אל יישובי הנגב והגליל. הם מעודדים מעורבות חברתית ופעילות קהילתית ומביאים לטיפוח מערכת חברתית. בפעילותם הם בונים שותפות עם הקהילה" (המשרד לפיתוח הפריפריה, הנגב והגליל, 2016, אצל שמריהו-ישורון 2020:64).

שיח ההצלה בא לידי ביטוי בתפיסה של חברי גרעינים את משימתם ביחס לאוכלוסייה המקומית. כהן וביליג (2019) מתארות את הפיכתו של בית ספר ממלכתי דתי בעיר פיתוח לבית ספר תורני. מדברי חברה בגרעין התורני מהצוות החינוכי המוביל של בית הספר עולה הצורך "להציל" את הנוער: "בתקופה ההיא הנוער שלמד בבית הספר לא הצטיין בהקפדה על אורח חיים דתי; נוער חלש, מסורתי-פרוזה". ההחלטה להדק ולבצר את בית הספר כמוסד דתי יותר התקבלה מתוך שאיפה "להעצים" את בני הנוער, שתוארו כצעירים עם קשיים חברתיים-כלכליים, בנים ובנות להורים בעלי השכלה נמוכה (כהן וביליג, 2019:169). בדומה לכך, בירוחם, חברי הגרעין התורני רואים את תפקידם כהעצמת האוכלוסייה המקומית והשבחת ההון האנושי (Shlomi, Meir & Alfasi, 2024).

היבט אחר של שיח ההצלה מתבטא בתפיסת הציונות הדתית המתנחלית את עצמה כחברת מופת שיש להפיץ את ערכיה הרוחניים והתרבותיים לכלל החברה הישראלית. דומברובסקי (2010) מתארת את ההקבלה בין מפעל הגרעינים התורניים, בעיקר בערים המעורבות, למפעל ההתנחלות במובן של הקרבה וגאולה. תפיסה זו באה לידי ביטוי בשיח הפנימי של חברי הגרעינים. ביטויים הקשורים לנושא ההתנחלות צצים בעיקר בהקשר לגרעינים בערים מעורבות, אשר בעצם הישיבה בה רואים חברי הגרעינים מטרה לאומית הזזה למטרת ההתנחלויות. כך לדברי אחד מהמרואיינים במחקר נתפס הגרעין שלו כ"התנחלות" המונעת השתלטות ערבים על העיר. כדי להדגיש את עצמת ההקרבה משווים חברי הגרעינים את עצמם למתנחלים. חבר גרעין תורני בעיר מבוססת במרכז הארץ טוען כי כדי "לגור פה דרושה מסירות נפש כמו שהייתה בזמנו למתנחלים ביש"ע. שם היו סיכונים ביטחוניים. פה יש

סיכונים חינוכיים שאתה צריך להתמודד איתם" (דומברובסקי, שם). גם הביקורת הנמתחת על הגרעינים התורניים מאשימה אותם ביוהרה של "כיבוש והתנחלות": "על ראשי הציבור הדתי לאומי לקחת בחשבון כי העם אינו עוד גבעה בתולה מוכנה לכיבוש על כן טוב יעשו אם ינהגו ביתר צניעות" (איציק דהן בירחון "נקודה" אצל דומברובסקי, 2010). שמריהו-ישורון ומונטרסקו (2024) מוסיפים כי בפרט בעשורים האחרונים, ככל שמשימת ההתנחלות נתפסת בציונות הדתית כמשימה שניתן להעבירה גם לידי משפרי דיור המחפשים איכות חיים וחיי קהילה, הופכת ההתיישבות בערים המעורבות לפרויקט לאומי אידיאולוגי חדש בקרב המתישבים. משימה זו מזכה אותם בסטטוס חלוציות והקרבה.

שיח של הצלה מתקיים גם בקרב רבני הציונות הדתית: כמה מרבני יש"ע רואים בגרעינים התורניים שליחים של חברת המופת שלדעתם נבנתה מעבר לקו הירוק, ועכשיו הגיע זמנה להשפיע על כלל החברה הישראלית. "מצווה גדולה לגור בתל אביב ושאר ערי ישראל כדי ליישב את השממה הרוחנית" (הרב אבינר ראש ישיבת עטרת ירושלים ורב היישוב בית אל, בתוך דומברובסקי, 2010).

3 | ג'נטריפיקציה בחסות המדינה

את תהליכי ההתיישבות של הגרעינים התורניים ניתן לראות כחלק מ"**אתנו ג'נטריפיקציה מוסדית**" (שמריהו-ישורון, 2020). בעוד שבשנות הקמת המדינה הנדסת המרחב נעשתה באמצעות קליטת עלייה ופיזור אוכלוסין כפוי של מהגרים לאזורי הספר, מסוף שנות השבעים, יישוב המרחב העירוני נעשה באמצעות מי שמוצג כאוכלוסייה 'חזקה' ו'אידאליסטית'. במקום להנדס בעצמה את הפיזור האנושי, המדינה עברה למדיניות של הפרטה ועידוד התיישבות בעיירות ובערים המעורבות באמצעות חלוקת תגמולים חומריים וסימבוליים לעמותות וגופי התיישבות. אוכלוסייה 'אידיאולוגית', צעירה, משכילה, ממעמד ביניים מבקשות 'לחזק' ערים פריפריאליות ומעורבות באמצעות התיישבות בהן. תהליך זה מבטא גם את מעבר המדינה ממדיניות ממשלתית של פעולה ישירה למדיניות של פעולה עקיפה באמצעות תימרוץ וכן תמיכה בדיעבד של פעילות פרטית מטבעה (שם).

למטרה הלאומית-חברתית של משיכת אוכלוסייה חדשה לפריפריה נוספה מטרה לאומית דמוגרפית – עיבוי האוכלוסייה היהודית ביישובי הספר ובערים מעורבות על מנת למנוע את התרחבות ההתיישבות הערבית. כחלק מתפיסה זו התקבלו תכניות ממשלתיות ליישוב הספר: תכנית המצפים שיושמה בשנות השמונים בגליל, תכנית יישובי הלוויין בנגב שיושמה בשנות התשעים ותוכנית להקמת יישובים חדשים בנגב ובגליל שיושמה בשנות האלפיים עם החלטת הממשלה, שבראשה עמד אז אריאל שרון. מתוקף תפיסה מדינית זו, החלה התמיכה הממשלתית גם בעמותות ההתיישבות, שהוקמו בשנים אלו והיו שותפות למשימה הלאומית (צפדיה, 2008).

בערים המעורבות בישראל, התיישבות הגרעינים התורניים הביאה לג'נטריפיקציה מואצת, שהשתלבה בדחיקה אתנו-לאומית של האוכלוסייה הערבית (שמריהו-ישורון, 2021). כך תיאר אריאל שרון בדברים שהונצחו באתר הקרן הקיימת לישראל:

"התיישבות הגרעינים נתפסת כמי שמסוגלת למנוע את הידרדרותה החברתית כלכלית והלאומית-ביטחונית של העיר המעורבת". (אתר הקרן הקיימת בתוך: שמריהו-ישורון, 2020:65).

בניגוד לג'נטריפיקציה של כוחות השוק המונעת מאינטרסים כלכליים, כאן מדובר בג'נטריפיקציה אידיאולוגית לאומית בחסות המדינה. תהליך זה שמובילים הגרעינים התורניים, שחלק ניכר מחבריהם מגיעים מההתנחלויות, חשף והגביר את המתחים האתנו-מעמדיים בין יהודים לערבים באותן ערים שבאו לידי ביטוי באירועי "שומר חומות" במאי 2021 – רצף של אירועים אלימים בין יהודים לערבים. הג'נטריפיקציה המוסדית מוצגת כתהליך כלכלי ניטרלי של התחדשות עירונית אך היא מונעת ממוטיבציה לאומית של חיזוק צביון היהודי של הערים המעורבות ולעיתים, כפי שקרה בלוד, במטרה מוצהרת לחסום את ההרחבות של שכונות ערביות (רייכנר, 2013). מהלך זה נעשה בין היתר באמצעות תמיכה ממסדית בעמותות ובגרעיני התיישבות, ולכן היא מתוארת כאתנו-ג'נטריפיקציה מוסדית (שמריהו-ישורון, 2020; שמריהו-ישורון, 2021).

4 | השפעת הגרעינים התורניים על עיירות הפיתוח

הג'נטריפיקציה המוסדית מתרחשת גם בהקשר הפנים יהודי, בזירה של עיירות הפיתוח. מספר מחקרים מצביעים על הפער שבין תפיסת הגרעינים את עצמם כחלוצים חברתיים שמטרתם אינטגרציה ביישובי הפריפריה וצמצום פערים, לבין השפעתם בפועל על התושבים הוותיקים ועל אופיין של עיירות הפיתוח.

רון נגר (2022) בחנה את התהליך בעיירות הפיתוח בדרום ומצביעה על ההשלכות של הג'נטריפיקציה על האוכלוסייה המקומית: תוכניות הפיתוח הדמוגרפי והכלכלי של מדינת ישראל בעשורים הראשונים דנו את המזרחים, בייחוד בערי הפיתוח, לנחשלות, ואילו התוכניות המדינתיות מתחילת המילניום שנועדו לחזק את "האוכלוסייה החלשה" בפריפריה, והמתמשות בכלים ניאוליברליים בדמות תמיכת המדינה בעמותות הגרעינים התורניים, דוחקות פעם נוספת את האוכלוסייה המקומית הוותיקה. כך, ברטוריקה של "הצלה", נוחשלו המזרחים פעם נוספת על ידי הלאומיות היהודית, שכן אילולא ה"חיזוק החיצוני" היו חלק מבני הדור השלישי ביישובי הפריפריה בדרום יכולים ליהנות מפירות השקעתם בהשכלה גבוהה באמצעות המרתה במשרה הולמת בשירות הציבורי. התוצאה הייתה יכולה להיות היחלצות ממעגל השוליות ברמה האישית, וברמה הקהילתית יישובית – יצירת פרופיל ודימוי שונים של אוכלוסייה מזרחית חזקה בערי הפיתוח.

כהן וביליג (Cohen & Billig, 2023) בחנו את השפעת התיישבות הגרעינים התורניים על עיירות פיתוח בפריפריה הישראלית. הן מצביעות על כך שלמרות יומרת הגרעינים לצמצם פערים חברתיים ולהעצים את תושבי המקום, התוצאה שונה. אמנם הגרעינים יוצרים הזדמנויות חינוכיות ותעסוקתיות, אולם זאת רק עבור פלח האוכלוסייה המקומית המעוניין באורח החיים התורני שמאפיין את הגרעינים. זאת בעוד תושבים שאינם מאמצים אורח חיים תורני הודרו ממקומות עבודה וילדיהם לא התקבלו לבתי הספר האליטיסטיים שצמחו בישוב. בשל כך, במרבית עיירות הפיתוח שנבחנו פעילות הגרעינים התורניים העצימה פערים כלכליים חברתיים ועדתיים ולא צמצמה אותם.

שלומי, אלפסי ומאיר (2024) בחנו את השפעת הגרעין התורני בירוחם על העיירה. מחקרם ממחיש את הפער שבין תפיסת ההצלה של הגרעין להשפעותיו בפועל על האוכלוסייה המקומית. הם מצביעים על כך שפעילות הגרעין התורני במקום בעיקר מייצרת יתרונות כלכליים וחברתיים לבני הגרעין וכרוכה בהשפעות שליליות ביחס למצבם של התושבים הוותיקים. התיישבות הגרעין בירוחם החלה בשנת 1992 והתרחבה מאז ובשנת 2021 הוא כלל 300 משקי בית, כ-15% מתושבי ירוחם.

משפחות הגרעין מרוכזות בשכונה משודרגת של בתים פרטיים בשונה מהשיכונים בהם מתגוררת רב האוכלוסייה הוותיקה. משפחות הגרעין מתאפיינות במעמד כלכלי-חברתי גבוה ובמוצא אשכנזי, זאת בניגוד לאוכלוסייה המזרחית בעלת המעמד הנמוך יותר בעיירה. בני הגרעין רואים עצמם כאוכלוסייה התורמת לדימוי היישוב ואיכות החיים בו בהיותם מנהיגות מקומית ואת תרומתם הם תופסים במונחים של השבחת ההון האנושי במקום והעלאת הדימוי של ירוחם. התושבים הוותיקים של ירוחם חלוקים על תפיסה זו. הם מצביעים על השינוי הדמוגרפי שיצרה אוכלוסיית הגרעין והשפעותיו, כגון חיזוק בית הספר הדתי האליטיסטי והצטמצמות החינוך החילוני. כמו כן על אף מטרת הגרעין לחזק את העיירה, הם טוענים כי נוכחותו הביאה לעזיבה של אוכלוסייה ותיקה חזקה יחסית שלא מצאה ערוצי מימוש עצמי בעיירה. זאת בעוד האוכלוסייה החלשה יותר נשארה מאחור ונוצרו פערים בין הקבוצות שייצרו "פריפריה בתוך פריפריה". בתחום החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי, אוכלוסיית הגרעין נבדלת מהאוכלוסייה הוותיקה, שאינה נהנית מהמוסדות שהקימה קהילת הגרעין ואף מודרת מהם. מבחינה גיאוגרפית נוצר מרחב מובדל ודתי המביא לניכור של האוכלוסייה החילונית בעיירה מעורבת בה חיים יחד חילונים ודתיים. בדומה, במחקרה על הגרעין התורני בשדרות מצאה רון נגר (2022), כי חברי הגרעין לא רק נהנים ממשאבים ייחודיים כגון תמיכה עירונית ותרומות כספיות, אלא גם מאישיים משרות ציבוריות ופרטיות ביישוב ובכך חוסמים הזדמנויות תעסוקה של האוכלוסייה הוותיקה.

שמריהו-ישורון (2020) מצביעה על מנגנוני התמיכה הציבוריים בגרעינים התורניים הכוללים: הקצאת תקציבים, תמיכה בדיוור, הפרטת שירותים ציבוריים ותמיכת רשויות מקומיות.

א. הקצאות ממשלתיות של כספי פיתוח

הקצאת התקציבים הממשלתית לגרעיני התיישבות כמו גם לכפרי סטודנטים מגיעה ממגוון מקורות. ראשית, מכח סדרה של החלטות ממשלה. הבולטות ביניהן הן החלטות 3651, 1041, 3796 ו-1200. שנית, מכח קולות קוראים ייעודיים לגרעיני התיישבות. לבסוף, ישנו מנגנון קבוע של תמיכות בגרעינים של מספר משרדים ממשלתיים: משרד ההתיישבות והמשימות הלאומיות, משרד החקלאות ופיתוח הכפר, משרד החינוך, המשרד לפיתוח הפריפריה, הנגב והגליל (שונה ל'משרד הנגב, הגליל והחוסן הלאומי') ועוד (שמריהו-ישורון, 2020:66).

בממשלה הנוכחית כחלק מההסכמים הקואליציוניים בין הליכוד לבין סיעת הציונות הדתית (סעיף 46) הובטח מימון נוסף ייעודי לגרעינים התורניים וכן הכנסת המימון של הגרעינים התורניים לבסיס התקציב ([החלטה מס' 511 של הממשלה](#) מיום 14.05.2023). ואמנם, בתקציב 2024 הוכנס לראשונה סכום של 49.8 מיליון ₪ עבור הגרעינים לבסיס התקציב של משרד ההתיישבות.

ב. תמיכה בדיוור ותמיכה עוטפת דיוור

מנגנון ממשלתי שני לתמיכה בעמותות ההתיישבות הוא תמיכה בדיוור ותמיכה עוטפת דיוור. זאת באמצעות שימוש בתקנת פטור מחובת מכרזים ציבוריים, הקצאת מבני ציבור, מכירת מבנים בניהולה של המדינה ורשות הפיתוח כגון נכסי נפקדים וסיוע בתכנון ותשתיות. בנוסף, המדינה גם מוכרת או מאפשרת שימוש בדיוור ציבורי לעמותות

התיישבות, בהתאם לנוהל שנקבע ע"י משרד הבינוי והשיכון, אשר קיבל תוקף החלטת ממשלה (אתר עמידר החדשה; החלטות ממשלה מס' 3799, נג' / 28 2208, נג' / 12 נוהל משרד השיכון 2003 ו-2012). בשנים 2008 ו-2010 המדינה קבעה כי יש להקצות דיור ציבורי בנגב ובגליל לאכלוס סטודנטים וגרעיני התיישבות התורמים לקהילה מתוקף כך שהם מקדמים יעדים ציבוריים. כך למשל, בשנת 2012 הושכרו כ-2,300 דירות ציבוריות ברחבי הארץ ליעדים ציבוריים, מתוכן הוקצו 184 דירות לתלמידי ישיבות הסדר וכן 192 דירות למגורי תלמידי תיכונים, ישיבות תיכוניות ואולפנות (שמריהו-ישורון, 2020:67). מדוח מבקר המדינה עולה כי דירות הועברו לרשויות המקומיות אשר במקרים רבים העבירו חלק מהן בסבב שני לגרעיני התיישבות. במקרים רבים נעשתה הקצאת הדירות בניגוד לנהלים ולמרות שהיו כ-2500 אזרחים זכאים שהמתינו לדיור ציבורי (דו"ח מבקר המדינה את משרד השיכון, 2013).

ג. הפרטת שירותים ציבוריים

מנגנון שלישי של תמיכה חומרית סלקטיבית מתקיים באמצעות **הפרטת שירותים ציבוריים לידי עמותות התיישבות המפעילות אותם במקום המדינה או הרשות המקומית**. המדינה והרשויות המקומיות מתקשרות עם עמותות גרעיני התיישבות על מנת לתפעל פרויקטים ציבוריים. זאת באמצעות מכרזים אך גם תוך פניה ייעודית לגרעינים ותמיכה בהפעלת תוכניות מתוקף החלטות ממשלה וקולות קוראים ייעודיים. משרדי הממשלה השונים מקצים תקציבים לפעילויות כגון הקמת מרכזי תעסוקה, פעילות להעמקת הזהות היהודית, פעילות קהילתית והתיישבותית ועוד (למשל החלטת ממשלה 1041, מלגות פר"ח עבור פעילות חונכות ילדים; החלטות ממשלה 3796 ו-1200 בדבר הקמת מוסדות חינוך פורמאליים החל ממעונות ועד ישיבות ואולפנות, ומוסדות בלתי פורמאליים כגון מרכזי צעירים, מועדוניות נוער וילדים, מדרשות תורניות).

בנוסף, המדינה מממנת גם תקני כוח אדם לעמותות, למשל רכז ומנהל גרעין וכן תקני כוח אדם במסגרת של שירות קדם-צבאי, שירות צבאי ושרות לאומי-אזרחי לצורך פעילות הגרעינים (שמריהו-ישורון, 2020).

ד. תמיכה עירונית

התמיכה העירונית בעמותות ההתיישבות מצומצמת יותר מזו הממשלתית, הן בשל החשש מהתנגדות מקומית והן בשל מחסור במשאבים של רשויות בפריפריה. רשויות מקומיות מסייעות בדיוור חברי הגרעינים על ידי מתן פטור מתשלום ארנונה והקצאת מבנים ציבוריים או קרקע עירונית ללא עלות או בעלות סמלית לטובת פעילות או מגורים של חברי הגרעינים. בנוסף, רשויות מקומיות מסייעות לבנייה של שכונות ייעודיות לחברי הגרעין בלבד על ידי קידום בניית שכונות חדשות, עם סטנדרט בניה שמתאים לאוכלוסיות אמידות. צעדים אלו כוללים קידום תנאים מול קבלנים ויזמים לשיווק סלקטיבי, התניה של רכישת דירה בשכונה באישור של וועדת קבלה וכו'. כך, למשל בעכו קניית דירה בשכונה הדתית הותנתה בראיון עם רב הגרעין התורני ובלוד נבנתה שכונה דתית "רמת אלישיב" עבור הגרעין התורני (Shmaryahu-Yeshurun, 2023). בנוסף, רשויות עירוניות משקיעות בטיפוח והקמת תשתיות, מבנים ציבוריים ושטחים ציבוריים בשכונות בהן חיים חברי הגרעינים וכן מסייעות בזירוז הליכים בירוקרטיים ונגישות לגורמים הרלוונטיים הקשורים למגורים של חברי הקהילות.

דוגמא למשאבים של העירייה שמופנים לתמיכה בגרעין התורני ניתן ללמוד גם מהמקרה של מצפה רמון. בנדריהם (2016) מתארת זאת כך: קליטתה של הישיבה בעיירה הייתה מהירה. בשלב הראשון המועצה המקומית סיפקה מבנים ציבוריים עבור מערכת החינוך התורנית שכללה את ישיבת ההסדר, הישיבה התיכונית הסביבתית שכבר פעלה בעיירה, בית הספר היסודי שחברי הקהילה הקימו שנה לאחר שהגיעו לעיירה וגני ילדים. את הרבנים ותלמידי הישיבה שיכנו בדירות "עמידר". את נשות האברכים המועצה קלטה במשרות בשירותים הציבוריים, בעיקר במערכת החינוך, הרווחה והתרבות (בנדריהם, 2016:105).

השתלבות חברי הגרעינים התורניים במשרות ברשות המקומית מביאה, במקרים מסוימים, להסתת משאבים לטובת פעילות הגרעין ואף מציבה את המכהנים באותן משרות בניגוד עניינים.

סיכום

התיישבות הגרעינים התורניים ברחבי הארץ מבוססת על רצון להנחיל תפיסה אידיאולוגית לאומית ודתית ולחזק את חזון ארץ ישראל השלמה בקרב החברה הישראלית. אוכלוסייה מאורגנת ומבוססת זו מהווה זרוע התיישבות מדינתית בפריפריה הגיאוגרפית והכלכלית חברתית וכן בערים המעורבות, תופעה שניתן להמשיג כאתנוג'נטריפיקציה מוסדית. בהמשך לכך התפתחה גם התיישבות עירונית ביישובים מבוססים שהמוטיבציה מאחוריה היא דתית ומבוססת על אידיאולוגיה של גאולת עם ישראל. הגרעינים התורניים נהנים מתמיכות ממשלתיות ועירוניות המסבסדות הטבות בדיור ובפעילויות הגרעין, הקצאת שטחי ציבור ומגורים וכן מתקשרים עם הממשלה והרשויות לתפעול פרויקטים. אלו, לצד הקמת מוסדות חינוך ומסלולי לימוד תורניים מספקים מסגרות קהילתיות ומשרות לחברי הגרעינים. קרי, הגרעינים מהווים קבוצות התיישבות מאורגנות המספקות לחבריהן יתרונות חומריים לא מבוטלים שאינם בנמצא עבור אוכלוסיית בני המקום ובחלק מהמקרים באים על חשבונה.

למרות מרכזיותה והיקפה של תופעת התיישבות הגרעינים התורניים, עד היום לא נערך מחקר שמטרתו לאמוד את התמיכה הכספית בגרעינים התורניים. כאמור חלק מהתמיכה נעשה בצורת הטבות בדיור והקצאת מבני ציבור וכן התקשרויות של רשויות מקומיות עם הגרעינים לתפעול שירותים חברתיים. פעילות זו, שמרביתה תמיכות בעין, קשה, לאמוד ולא קיים מסד נתונים ממנו ניתן לאסוף מידע. עם זאת ניתן לאמוד את התמיכה הממשלתית בגרעינים התורניים, ובכך יעסוק פרק ב' של מחקר זה. המחקר כולל מיפוי הגרעינים התורניים והעמותות באמצעותן הם פועלים. על סמך מיפוי העמותות נבחן את סך התמיכות וההקצאות הממשלתיות, וזאת במתודולוגיה מפרכת של איסוף נתונים מספרי התקציב של מספר משרדי ממשלה ותחת מגוון של תקנות תקציביות. כל זאת ביחס לשנת 2022, השנה האחרונה בה ישנם נתוני ביצוע של כלל העברות הכספיים של משרדי הממשלה השונים לגרעינים התורניים. נתייחס גם למאפיינים המרחביים של פעילות הגרעינים.

פרק ב'

תקצוב ממשלתי של הגרעינים התורניים

1 | שיטת המחקר ואוכלוסיית המחקר

פרק זה של העבודה עוסק במיפוי וניתוח תקציבים ממשלתיים התומכים בעמותות הגרעינים התורניים באמצעות מנגנון התמיכות של סעיף 3א לחוק יסודות התקציב, וכן באמצעות תמיכות אחרות ממשרדי הממשלה, כגון תמיכה במעונות יום, בחינוך בלתי פורמלי או רכישת שירותים אחרים. מטרה זו הושגה באמצעות שני שלבים: ראשית, מיפוי עמותות הגרעינים התורניים בישראל; שנית, ניתוח התמיכה התקציבית בעמותות הגרעינים על בסיס שני מאגרי מידע תקציביים: אתר גיידסטאר ואתר מפתח התקציב של הסדנא לידע ציבורי.

הגדרות ודגשים:

א. גרעין תורני:

בעבודה זו גרעין תורני הוגדר כקבוצת משפחות מהציונות הדתית המאוגדות תחת עמותה מקומית ו/או ארצית (ארגון גג) והפועלות כקהילה התיישבותית בעלת מטרות אידיאולוגיות מוגדרות (לאומיות, דתיות, חברתיות-כלכליות ועוד).

ב. עמותת הגרעין התורני:

עמותה שהקימו חברי הגרעין המרכזת ומנהלת את חברי הגרעין ופעילותם, ושמטרתה הרשמית היא עידוד התיישבות, הקמת או הפעלת גרעין משפחות/התיישבות.

כדי להיכלל תחת הגדרה זו על מטרה זו להופיע באתר גייסטאר כחלק ממטרתה הרשמית של העמותה. לצד מטרה זו במקרים רבים מופיעות מטרות נוספות כגון הפצת יהדות וחיזוק זהות יהודית, הקמת מוסדות תורה וחינוך, התנדבות וכו'.

עמותות אלו עומדות בלב הניתוח של המחקר הנוכחי. נציין שכל גרעין קשור בעמותות נוספות המפעילות פרויקטים שונים, כך שבפועל תקציבי הגרעינים גדולים יותר מהמוצג במסמך זה.

← **בערים רבות בישראל פועלות יותר מעמותת גרעין אחת, ובמקרים אלו עמותות אלו נספרו כגרעינים נפרדים.**

← **חשוב להבחין בין 'עמותת הגרעין התורני' או 'הגרעין התורני', שהיא עמותה המפעילה ומנהלת את הגרעין, לבין עמותות בת שפועלות תחתיה או במקביל אליה ושקשורות לגרעין התורני אך אינן מוגדרות במחקר זה כעמותת גרעין או כגרעין. למשל ישיבות, בתי ספר, מפעלי חסד, עמותות התנדבות שונות. ברוב המקרים, עמותות הגרעין מפעילה תחתיה מספר עמותות, ופועלת במקביל לעמותות נוספות שהוקמו על ידי חברי הגרעין.**

← **עמותות בת שאינן מוגדרות כעמותת גרעין לא נכללו בניתוח במחקר זה. עם זאת, במקרים בהם מוסדות/עמותות אלו הגדירו כחלק ממטרותיהם הרשמיות הקמה/הפעלה של גרעין התיישבות – העמותה נכללה תחת הגדרת 'עמותת גרעין' ונכללה בניתוח. מקרים אלו נפו צים בעיקר ביחס לישיבות הסדר/גבוהות שמגדירות עצמם לא רק כמוסד לימוד תורני אלא גם כעמותת התיישבות המרכזת גרעין משפחות והמפעילה פרויקטים ביישוב/בעיר. ראו למשל ישיבת שירת משה ביפו – עמותת "מה יפו פעמי בת ציון – תל אביב" שמטרתה מוגדרת ברשם העמותות ובאתר הרשמי שלה כ"הקמה והפעלה של ישיבה גבוהה וישיבת הסדר [...]. מגורי קבע וקידום מגורי קבע של צעירים בוגרים בתל אביב יפו, יצירת עוגני קליטה ותעסוקה בעיר למשפחות חדשות [...]. (<https://www.guidestar.org/organization/580485878>)**. בדומה ראו גם את הפרויקטים ההתנדבותיים והעמותות שהישיבה מפעילה, כפי שמפורט באתר הישיבה (<https://www.yafo.org.il>). ישיבות אלו נכללו בניתוח כעמותת גרעין.

← עם זאת, לרוב ישיבות הסדר/גבוהות אינן מגדירות עצמן כעמותות התיישבות, על אף שרבות מהן מאגדות סביבן משפחות אברכים, וחבריהם הם חלק מהגרעין התורני, וחלקן אף מקבלות תמיכה ממשד החינוך מאגף מוסדות תורניים. במקרים מסוימים, ישנן ישיבות שבפועל משמשות מסגרת התיישבות או תומכות בגרעין תורני, אך לא מוגדרות באופן רשמי כעמותת גרעין התיישבות ברשם העמותות. למשל ישיבת "מדברה כעדן" במצפה רמון שלא נכללה כעמותת גרעין במסגרת הניתוח במחקר זה, כיוון שהיא מוגדרת באתר רשם העמותות כעמותה שמטרתה "הקמה ופיתוח של מוסדות תורה. מתן שיעורי תורה לצעירים ומבוגרים" (<https://www.guidestar.org.il/organization/580348456>). לעומת זאת, עמותת "ועליתם בנגב" נכללה בניתוח כעמותת גרעין כיוון שמוגדרת כעמותה הפועלת ל"עידוד משפחות הגרעין להתיישבות קבע במצפה רמון" (<https://www.guidestar.org.il/organization/580477198>).

← בכמה מקרים אותה קבוצת מתיישבים בעיר נתונה הקימה יותר מעמותת גרעין אחד. במקרים אלו העמותות נותחו בנפרד כשתי עמותות גרעינים נפרדות מכיוון ששתיהן מקבלות תקציב ומגדירות עצמן כגרעין התיישבות. חשוב לציין כי בעוד שבחלק מהמקרים מדובר באותה קבוצת מתיישבים, במקרים אחרים מדובר בקבוצות שונות. בדומה, בחלק מהמקרים מדובר במתיישבים המתגוררים באותה שכונת מגורים/אזור ובמקרים אחרים הם מתגוררים בשכונות שונות. למשל בירוחם אותה קבוצת מתיישבים מפעילה שתי עמותות המגדירות עצמן עמותת התיישבות: עמותת "בלב אחד ירוחם" ועמותת "קהילת בית הכנסת ביחד-ירוחם". בדומה, בלוד – עמותת "הגרעין התורני בלוד" ו"המרכז לחינוך וחברה בלוד".

← מספר העמותות הרשומות של הגרעינים התורניים אינו בהכרח זהה למספר הגרעינים התורניים הפעילים. זאת כיוון שייתכן וישנם גרעינים תורניים הפועלים ללא מסגרת עמותה רשומה או לחילופין גרעין אחד שמפעיל יותר מעמותת גרעין רשומה אחת.

ג. עמותת התיישבות ארצית או ארגון גג:

ארגון המשמש כקואליציה, מסגרת-על, לגרעינים יחידים וקטנים יותר עם מטרות משותפות.

ארגוני הגג ההתיישבותיים בישראל מייצגים את האינטרסים המשותפים של הגרעינים התורניים החברים בארגון, מלווים אותם ומספקים להם שירותים שונים בניהם ייעוץ, תמיכה כלכלית, רשת קשרים ועוד. בנוסף לעמותות הגרעינים התורניים, המחקר הנוכחי מיפה וניתח ככל הניתן את ארגוני הגג של הגרעינים התורניים.

על אף שמקובל להגדיר גרעינים תורניים כקבוצות של משפחות דתיות, בדו"ח זה נכללו גם כמה גרעינים של סטודנטים המאוגדים כארגוני גג (למשל תחת עמותות ההתיישבות "הדור הבא, צעירים בישראל", ועמותת "לגעת ברוח") מכיוון שחלק ממטרתם התיישבות קבע ופעילות תורנית ביישוב/בעיר. במובן זה, הדו"ח מציג הגדרה רחבה יחסית לעמותות גרעין תורני. עם זאת, גרעיני הסטודנטים של ארגון בני עקיבא לא נכללו בדוח, זאת מכיוון שגרעינים אלו אינם פועלים תחת מסגרת עמותת התיישבות ייעודית אלא תחת ארגון הגג של תנועת בני עקיבא, ועל כן לא ניתן לנתח את התקציב הייעודי של גרעינים אלו.

ד. עמותת התיישבות מקומית או ארגון גג מקומי:

עמותה אחת תחתיה פועלים כמה גרעינים תורניים. מצאנו 3 ארגוני גג מקומיים: הגרעין התורני לוד, מד"י הוד השרון וגרעין לביצור וחיזוק קריית שמונה והגליל בערכי תורה.

ה. מיפוי הגרעינים

בשלב הראשון נערך מיפוי של כל עמותות הגרעינים התורניים בישראל הפעילים נכון לשנת 2022, בהתאם לתבחינים שצויינו לעיל. איסוף המידע התבסס על הצלבת מידע מכמה מקורות: אתר גיידסטאר, אתרים ודפי פייסבוק של הגרעינים התורניים, אתרים של ארגוני הגג ההתיישבותיים, קובץ התמיכות בגרעינים משימתיים לשנת 2022 של משרד ההתיישבות והמשימות הלאומיות, ראיונות וניתוח מסמכים שנערכו במסגרת מחקר קודם

(שמריהו-ישורון, 2020), עלונים המזוהים עם הציבור הדתי לאומי (למשל פרויקט שנערך במסגרת עלון "מצב הרוח" על הגרעינים התורניים, כתבות בעיתון 'בשבע', 'מקור ראשון' וכו'), כתבות ומדיה.

ברוב המוחלט של המקרים הנתונים התבססו על יותר מגורם מידע אחד וכאשר היתה סתירה בין המקורות השונים המקור שנבחר כאמין הוא הדיווח של הגרעינים עצמם באתרים שלהם או תקשורת ישירה עם מייסדי הגרעין.

המיפוי כלל את הנתונים הבאים: מספר העמותה, שם העמותה הרשומה כפי שמופיע באתר גיידסטאר, שם העמותה/הגרעין הלא רשמי (כפי שמזוהה על ידי חברי ומייסדי הגרעין באתרים של הגרעינים ובמדיה), שנת הקמה של הגרעין בפועל (כלומר שנה בה התיישבו חברי הגרעין בפועל בעיר ולא השנה בה נרשמה העמותה ברשם העמותות), ארגון גג אליו שייך הגרעין, וישוב בו פועל כל גרעין.

מגבלות המיפוי:

חשוב לציין שמאפיין מרכזי של תופעה זו היא טבעה הדינאמי והמתפתח. כפי שמצאנו במהלך המחקר, עמותות הגרעינים משתנות עם הזמן הן מבחינת שמן ורישומן ברשם העמותות והן מבחינת סגירת ופתיחת עמותות חדשות. בנוסף, במקרים רבים השם הרשמי של העמותה המופיע ברשם העמותות שונה מהשם בו משתמשים חברי העמותות באתרים השונים ובמסמכים שונים. על מנת לייצג את התופעה באופן מהימן ככל הניתן שלב המיפוי כלל התייחסות ל-43 עמותות רשומות שאינן מקבלות הקצבה ממשלתית. אלו עמותות ללא אישור ניהול תקין או בהליכי מחיקה באתר גיידסטאר, כלומר לא הגישו מסמכים בשנת 2022. לעמותות אחרות היה מחזור פעילות בגיידסטאר אולם לא היה להן תקצוב ממשלתי בשלוש השנים האחרונות. למרות זאת, ייתכן שמאז 2022, עמותות מסוימות אינן פעילות עוד או שהוקמו עמותות חדשות שאינן מופיעות בדו"ח.

בכמה מקרים נמצא מידע סותר ביחס לעמותות גרעינים מסוימות, בפרט בנוגע לשנת הקמת הגרעין בפועל לעומת שנת הקמה הרשומה ברשם העמותות. פער זה יכול להיות מוסבר בכך שבמקרים אלו רק לאחר הקמת הגרעין בעיר/ביישוב מייסדי הגרעין מקימים עמותה רשומה. על מנת לייצג את התופעה באופן מהימן ככל הניתן הדו"ח התייחס לשנת הקמת הגרעין בפועל ולא שנת רישום העמותה.

עוד יש לציין, שישנה אפשרות שעמותות מסוימות פועלות הלכה למעשה כעמותות גרעין, לפי ההגדרה שאומצה במחקר זה – דהיינו מתוך מטרה התיישבותית-אידיאולוגית – אך אינן מצהירות על כך בריש גלי ובמסמכים רשמיים, והדבר לא עלה ממקורות משלימים. כך, למשל, מטרת העמותה עשויה להיות מנוסחת במסגרת מטרת על כללית ועמומה יותר. במובן זה, ניתוח התקציבים שיועדו לגרעינים תורניים עשוי להיות ניתוח חסר.

2 | ממצאים: תקצוב ממשלתי לפעילות הגרעינים התורניים

על פי המידע שאספנו, עד שנת 2022 הוקמו בישראל 181 גרעינים תורניים המאוגדים ב־146 עמותות. 103 עמותות קבלו תקצוב ממשלתי בשנת 2022. מתוכן היו 96 עמותות גרעין תורני, 7 גרעינים שפעלו תחת 3 ארגוני גג מקומיים ו־31 גרעינים שפעלו תחת ארבעה ארגוני גג ארציים. 43 עמותות שהפעילו 47 גרעינים לא נהנו מתקצוב ממשלתי בשנה זו ולכן לא נכללו בניתוח. עמותות אלו קיבלו תמיכה ממשלתית לפי סעיף 3א לחוק יסודות התקציב התשמ"ה – 1985 או תמיכה ממשלתית אחרת.

עמותות המפעילות גרעינים תורניים, 2022

הערות:

- (1) 103 עמותות עם תקציב ממשלתי פעיל – מפעילות 134 גרעינים תורניים.
- (2) 43 עמותות ללא תקציב ממשלתי פעיל – 47 גרעינים תורניים משויכים אליהן.
- (3) סך הכל: 146 עמותות שתחתיהן מאוגדים 181 גרעינים תורניים.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "הגרעינים התורניים", 2024.

כפי שמצאנו, בשנת 2022 סך הכספים הממשלתיים לכל עמותות המפעילות את הגרעינים התורניים עמד על 111.4 מיליון ₪.³

3 בשנים 2020-2022 התמיכה הממשלתית ב־103 העמותות דרך סעיף התמיכה 3א עמדה על 400.3 מיליון ₪. כלומר בשנים 2020-2021 התמיכה הממשלתית הייתה גבוהה יותר.

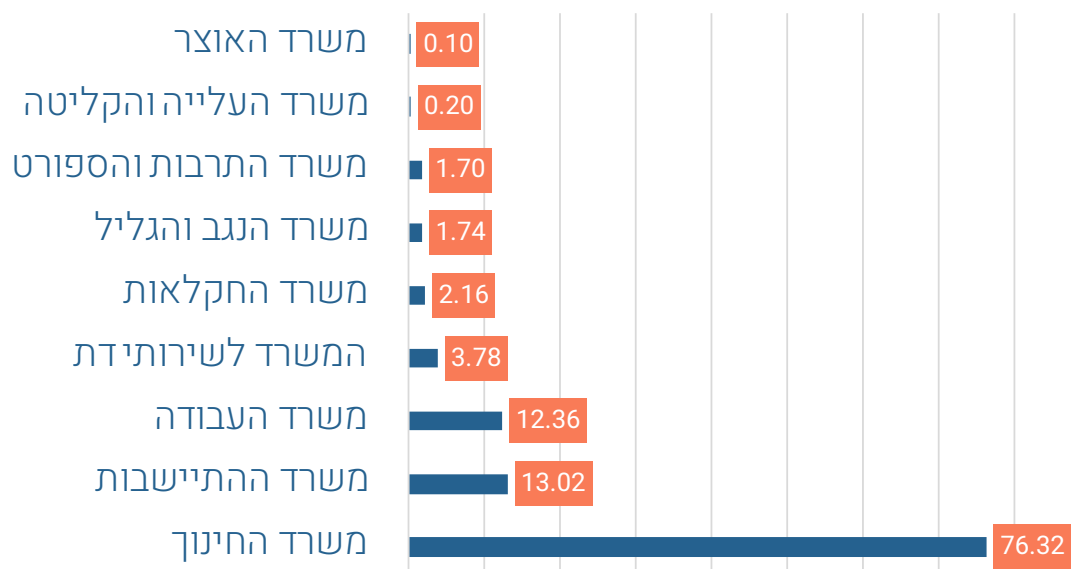
נזכיר כי בממשלה הנוכחית כחלק מההסכמים הקואליציוניים בין הליכוד לבין סיעת הציונות הדתית (סעיף 46) הובטח מימון נוסף ייעודי לגרעינים התורניים וכן הכנסת המימון של הגרעינים התורניים לבסיס התקציב ([החלטה מס' 511 של הממשלה](#) מיום 14.05.2023).

ניתוח התקצוב הממשלתי שיובא להלן כולל את כלל הכספים הממשלתיים שתמכו בשנת 2022 בעמותות הגרעין התורני, ובעמותות המפעילות את הגרעינים דרך ארגוני הגג הארציים והמקומיים.

בשנת 2022 עשרה משרדי ממשלה מימנו את תקצוב 103 עמותות הגרעין התורני. עיקר המימון הגיע ממשרד החינוך (69%) ומשני משרדים נוספים, משרד ההתיישבות והמשימות הלאומיות (12%) ומשרד העבודה (11%).

תקציבי התמיכות הממשלתיים ב-103 עמותות הגרעין התורני לפי משרד, 2022

103 עמותות המפעילות 134 גרעינים תורניים | במיליוני ₪, במחירים שוטפים

הערה: לא כולל 1,500 ₪ של המשרד לאיכות הסביבה.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "הגרעינים התורניים", 2024.

א. עמותות גרעין תורני – תקצוב לפי משרדי ממשלה

בשנת 2022 התמיכה התקציבית הממשלתית הממוצעת לעמותה עמדה על מיליון ₪ לערך.⁴

בשנת 2022 עשרה משרדי ממשלה מימנו את תקצוב 96 עמותות הגרעין התורני (ללא ארגוני הגג הארציים והמקומיים שידונו בהמשך). מהנתונים עולה כי עיקר המימון הגיע ממשרד החינוך (71%) ומשני משרדים נוספים, משרד העבודה (12.7%) ומשרד ההתיישבות והמשימות הלאומיות (9.9%).

תמיכה ממשלתית בעמותות הגרעין התורני לפי משרדי ממשלה, 2022

96 עמותות גרעין תורני; במיליוני שקלים ובאחוזים

באחוזים	במיליוני ₪	סך הכל
100%	97.08	מזה:
71.0%	68.91	משרד החינוך
12.7%	12.36	משרד העבודה, והרווחה והביטחון החברתי ⁽¹⁾
9.9%	9.66	משרד ההתיישבות והמשימות הלאומיות
2.2%	2.16	משרד החקלאות ופיתוח הכפר
1.8%	1.74	משרד הנגב, הגליל והחוסן הלאומי
1.8%	1.70	משרד התרבות והספורט
0.3%	0.26	המשרד לשירותי דת
0.2%	0.20	משרד העלייה והקליטה
0.1%	0.10	משרד האוצר (סיוע בקורונה)

הערות:

- (1) תמיכה זו מורכבת משני משרדים: משרד העבודה (12.36 מיליון ₪) ומשרד הרווחה והשירותים החברתיים (27.7 אלף ₪).
- (2) תקציב כולל תמיכות פי סעיף 3א' ותמיכות אחרות.
- (3) הטבלה אינה כוללת הוצאה תקציבית בסך 1,500 ₪ של המשרד להגנת הסביבה.
- (4) משרד ההתיישבות והמשימות הלאומיות הוקם בשנת 2020 והוא מתוקצב תחת משרד ראש הממשלה.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "הגרעינים התורניים", 2024.

⁴ התמיכה החצייונית הממשלתית לעמותה עמדה על 615 אלף ₪.

המימון של משרד החינוך לעמותות הגרעין התורני עמד על 68.9 מיליון ₪. מעל למחצית מהתקציב (53.5%) הגיע מהאגף למוסדות תורניים ו-38.2% נוספים תוקצבו דרך תקנת "גרעין חינוכי לאומי". התמיכה הגבוהה מאגף מוסדות תורניים מצביעה על כך שרבות מעמותות הגרעין מפעילות ישיבות ומאורגנות סביב ישיבה. אלה מספקים משרות לחברי הגרעין ותמיכה לתלמידי הישיבות.

להלן פירוט הסעיפים מהם ניתנת התמיכה הממשלתית באמצעות משרד החינוך:

תמיכה ממשלתית באמצעות משרד החינוך לעמותות הגרעין התורני, 2022

96 עמותות גרעין תורני; במיליוני שקלים ובאחוזים

באחוזים	במיליוני ₪	
100%	68.90	סך הכל
		מזה:
53.5%	36.86	אגף למוסדות תורניים-תמיכה במוסדות תורניים
38.2%	26.30	גרעין חינוכי לאומי
5.2%	3.57	מרכזים להעמקת החינוך היהודי
1.9%	1.28	תרבות יהודית
1.3%	0.86	מדרשות ליהדות וללימודי ארץ ישראל

הערה: הטבלה אינה כוללת הוצאה של 14 אלף ₪ על רכש.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "עמותות הגרעינים התורניים", 2024.

הניתוח שערכנו העלה כי ישנן שתי תקנות תקציביות ייעודיות לגרעיני התיישבות, הן תורניים והן אחרים. הראשונה היא תקנת "גרעין חינוכי לאומי" המצוייה במשרד החינוך. בשנת 2022, תקציב הביצוע של תקנה זו עמד על כ-38 מיליון ₪, מתוכם קיבלו 103 עמותות הגרעינים התורניים (כולל ארגוני הגג הארצי והמקומי) סכום של 28 מיליון ₪.

השנייה היא תקנת "גרעינים משימה עירוניים" המצוייה במשרד ההתיישבות והמשימות הלאומיות. בשנת 2022, תקציב הביצוע של תקנה זו עמד על כ־35 מיליון ₪, מתוכם קיבלו 103 עמותות הגרעין התורני כ־8.5 מיליון ₪. לאחר אישור התקציב, [נקבע בהחלטת ממשלה](#) [580](#) מיום 28 במאי 2023 על תוספת של 18 מיליון ₪ ייעודיים לגרעינים התורניים. עוד נקבע שהכספים שנוספו יגיעו מתשעה משרדי ממשלה שונים.

התקציב השני בגודלו התומך ב־96 עמותות הגרעינים התורניים ניתן דרך משרד העבודה.⁵ בשנת 2022 תקציב זה עמד על 12.24 מיליון ₪ לערך, וכמעט כולו יועד לסבסוד שהות ילדי הורים עובדים במעונות יום ומשפחתונים. כלומר מדובר בעמותות גרעין המפעילות מעונות יום ומשפחתונים. מבדיקת העמותות המקבלות את התקציב עולה כי רק **שש עמותות** קיבלו תמיכה תקציבית באמצעות תקנה זו.

עמותות גרעין תורני המקבלות תמיכה ממשרד העבודה, 2022

96 עמותות גרעין תורני; תמיכה במעונות יום ומשפחתונים | במיליוני ₪, ובאחוזים

באחוזים	במיליוני ₪	
100%	12.24	סך הכל
		מזה:
45.5%	5.57	אל יעד – מרכז לפעילות תורנית בלוד
31.1%	3.80	רעות – אפיקים בנגב
11.3%	1.39	בית מוריה באר שבע
5.4%	0.67	מרכז נריה – קריית מלאכי
3.7%	0.46	גלע"ד – גרעין למען ערד
2.9%	0.36	הגרעין התורני ברמלה

הערה: הטבלה אינה כוללת תמיכה תקציבית נוספת של 89.1 אלף ₪ המיועדת לסבסוד צהרונים ומיועדת כולה לעמותת אביב התורה שפועלת בתל אביב.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "עמותות הגרעינים התורניים", 2024.

5 לא כולל את תקצוב משרד הרווחה והביטחון החברתי שנזכר לעיל ועמד על 27 אלף ₪.

התקציב השלישי בגודלו התומך ב־96 עמותות הגרעיניים התורניים ניתן דרך משרד ההתיישבות והמשימות הלאומיות. בשנת 2022 תקציב זה עמד על 9.66 מיליון ₪, והוא נעשה דרך שלושה סעיפי תמיכה: הראשון, תמיכה דרך תקנת 'גרעיני משימה עירוניים' שעמדה על 5.52 מיליון ₪; השני, העברה למכינות קדם צבאיות – תקנה זו עמדה על 2.65 מיליון ₪. מן הראוי לציין כי תמיכה זו ניתנה **לשתי עמותות גרעין**: בית מורשת – מעלה אדומים (1.6 מיליון ₪) והמרכז לחינוך וחברה בלוד (1.0 מיליון ₪).

השלישי, תמיכה דרך תקנת תמיכות עבר 'בגרעיני משימה משימתיים עירוניים' שעמדה על 1.21 מיליון ₪.⁶

חלקה של התמיכה הממשלתית מתוך מחזור הפעילות של עמותות הגרעין התורני

בשנת 2022 המחזור הכספי של 96 עמותות הגרעין התורני עמד על 439.1 מיליון ₪.⁷ סך הכספים הממשלתיים שהוענקו לעמותות הגרעין התורני עמדו על 97.1 מיליון ₪ והם היו, בממוצע, 22.1% מתוך מחזור הפעילות שלהן.

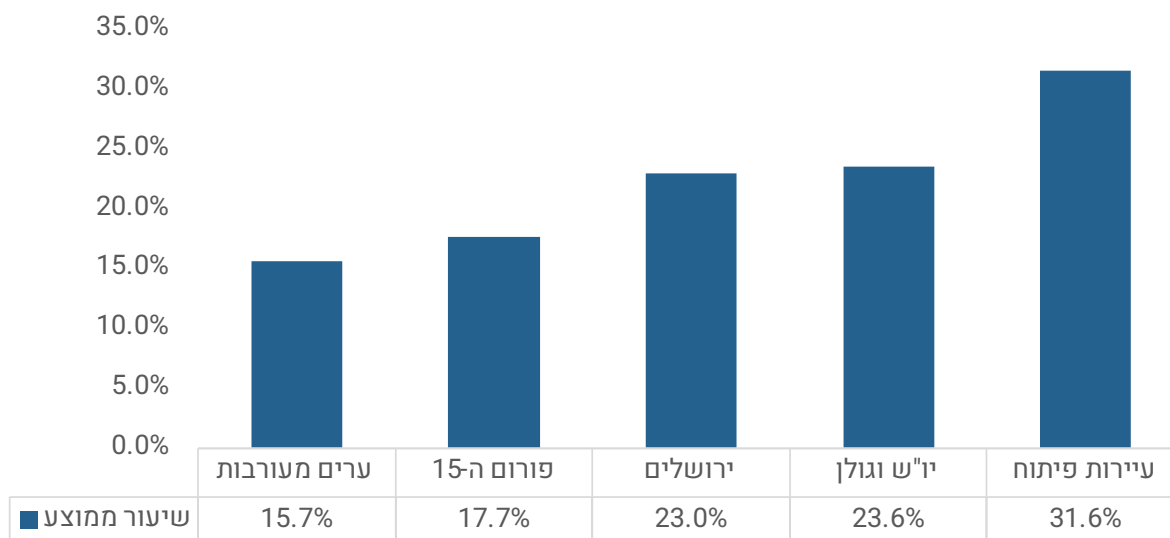
שיעור התמיכה הממשלתית מתוך סך המחזור הכספי של העמותות, נע משיעור נמוך של 2% מתוך המחזור הכספי (בעמותת 'תורה וחסד וחינוך בארץ ישראל' הפועלת בבית שמש; עמותת 'ראש יהודי' הפועלת בתל אביב ועמותת 'קרן אל אור' הפועלת בגבעת זאב), ועד ל־100% תמיכה (בשתי העמותות: 'בינות רעננה' ו'אורות טירת הכרמל').

בחלוקה לפי סוגי יישוב עולה כי שיעור תמיכה ממשלתי מתוך מחזור הפעילות של עמותות הגרעין גבוה מהממוצע, נרשם בעמותות הגרעין הפועלות בעיירות הפיתוח (31.6%), ביישובי יו"ש וגולן (23.6%) ובירושלים (23%). יתרת הכספים מהם נהנים הגרעיניים מגיעה מתרומות וממכירת שירותים אחרים כגון: הכנסות משכר לימוד ממעונות יום ומשפחתונים, שכר לימוד של תלמידי ישיבה ובתי ספר תורניים, ממדרשות ללימודי יהדות, ממכירת שירותים לרשויות המקומיות ומשרדי ממשלה (למשל הפעלת תכניות ומיזמי חינוך בבתי ספר) ועוד.

6 תקנות נוספות היו "תמיכה במכינות" – 172.8 אלף ₪ ו"פעולות" – 77 אלף ₪.
7 עיבוד של מרכז אדוה מתוך אתר האינטרנט של גידסטאר.

שיעור התמיכה הממשלתית מתוך המחזור השנתי של עמותות הגרעין התורני, לפי סוג יישוב, 2022

באחוזים; סך התקצוב הממשלתי מתוך המחזור הכספי של כל קבוצת יישוב

הערה: יש לשים לב כי בחלק מהקבוצות היישובים חופפים ולכן ערים מסוימות מופיעות יותר מפעם אחת.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "עמותות הגרעינים התורניים", 2024.

ניתוח התמיכה הממשלתית בעמותות הגרעינים מעלה את מרכזיותו של תחום החינוך כבסיס תקציבי המאפשר את פעילות העמותות. עמותות הגרעינים התורניים יוזמות ומנהלות מסגרות חינוך מגוונות המתפרשות על רצף גילאי ועבור קבוצות יעד שונות הכוללות לא רק את ילדי חברי הגרעין עצמם אלא גם קבוצות מקומיות נוספות. מעבר לתמיכה התקציבית בהפעלת וניהול מסגרות אלו שהוקמו על עמותות הגרעינים, חברי הגרעינים משולבים כבעלי תפקידים גם במסגרות חינוך קיימות בערים. לבסוף, לצד עמותות גרעינים המקימות מסגרות חינוך פורמליות, חברי גרעינים מקימים גם עמותות חינוך לא פורמליות שונות בערים (למשל מרכזי לימוד והעשרה, חוגים, מרכזי נוער וילדים) הזכות לתמיכה ממשלתית, ושאינן נכללות תחת המסגרת של עמותות הגרעינים שנותחו במחקר זה.

ב. עמותות שהן ארגוני גג מקומי

לצד עמותות הגרעין התורני וארגוני הגג הארציים פועלות עמותות התיישבות מקומית (ארגוני גג מקומי).

בשנת 2022 פעלו בישראל שלוש עמותות כאלו שהפעילו שבעה גרעינים:

- ← הגרעין התורני לוד שהפעיל את הגרעינים 'לודאים - ציונות במרכז', גרעין 'נווה אלון הצעירה' וגרעין 'מצמיחים את העיר';
- ← 'מרכז דתי יישובי הוד השרון' שהפעיל שני גרעינים במערב ובמזרח העיר;
- ← עמותת 'ביצור לחיזוק קריית שמונה והגליל בערכי תורה' שהפעילה שני גרעינים בעיר, אחד מהם לקהילה הצעירה בעיר.

סך הכספים הממשלתיים שתמכו בארגוני הגג המקומי הללו עמד על 2.36 מיליון ₪. רוב התמיכה הממשלתית (83%) יועדה לגרעין התורני בלוד ועמדה על 1.96 מיליון ₪ לערך.

תקצוב ממשלתי לעמותות גרעין תורני שהן ארגוני גג מקומי, 2022 במיליוני שקלים ובאחוזים

באחוזים	במיליוני ₪	
100%	2.36	סך הכל
		מזה:
83.2%	1.96	הגרעין התורני בלוד
15.0%	0.35	ביצור לחיזוק קריית שמונה והגליל
1.9%	0.04	מרכז דתי יישובי הוד השרון

מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "עמותות הגרעינים התורניים", 2024.

המימון לפעילות הגרעין התורני בלוד נעשה דרך שני משרדי הממשלה: הראשון, משרד החינוך שתקצב את העמותה ב־1.56 מיליון ₪, תמיכה זו היוותה כ־80% מסך התקצוב. השני,

דרך המשרד להתיישבות והמשימות הלאומיות עם תקציב של 404 אלף ₪ לערך, סכום שהיווה כ־20% מסך המימון.

ג. עמותות שהן ארגוני גג ארצי

לצד העמותות שנותחו לעיל פועלות עמותות התיישבות ארצית (ארגוני גג ארציים).

בשנת 2022 פעלו בישראל ארבע עמותות כאלו⁸ והן הפעילו 31 גרעינים תורניים ברחבי הארץ.⁹ סך הכספים הממשלתיים שתמכו בארגוני הגג הארציים עמד על 11.93 מיליון ₪.

התפלגות הפעילות של העמותות בזירה העירונית מעלה כי בעיירות הפיתוח וביישובי פורום ה־15 פעלו עשרה גרעינים (בכל אחת מקבוצות היישובים), בירושלים פעלו שישה גרעינים והיתר ביישובים אחרים.

תמיכה ממשלתית בעמותות גרעין תורני שהן ארגוני גג ארציים, 2022

במיליוני שקלים ובאחוזים

סך הכל	מספר גרעינים	במיליוני ₪	באחוזים
סך הכל	31	11.93	100%
מזה:			
לגעת ברוח	7	4.51	37.8%
שעלי תורה	3	4.35	36.5%
הדר להדר	11	1.99	16.7%
הדור הבא	10	1.08	9.0%

הערה: תמיכות פי סעיף 3א' ותמיכות אחרות.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "עמותות הגרעינים התורניים", 2024.

8 ארגון גג ארצי שלא נותח בחלק זה הוא: הקרן להתחדשות קהילות בישראל. הקרן מאגדת תחתיה 43 עמותות גרעין. אולם, בניגוד לארגוני הגג שנותחו בחלק זה, לגרעינים המאוגדים בקרן עמותת גרעין המתקצבת בנפרד.

9 שני ארגוני גג ארציים נוספים: בני עקיבא ואורות ישראל הפעילו גרעינים תורניים, אולם לא ניתן היה להפריד את התמיכה הממשלתית בגרעיני ההתיישבות מתקציב העמותה הכולל ולכן עמותות אלו לא נותחו.

רוב התמיכה של ארגוני הגג הארציים (46.6%) מגיעה ממשרד החינוך ועמדה בשנת 2022 על 5.56 מיליון ₪. כמחצית מהתמיכה – 2.87 מיליון ₪ – יועדה לתמיכה בכפרי סטודנטים דרך ארגון הגג 'שעלי תורה', שהיה פעיל בתל אביב, בית שמש וחריש.

29.5% נוספים מגיעים מהמשרד לשירותי דת. תמיכה זו בסך 3.52 מיליון ₪ יועדה כולה לתמיכה של משרד לשירותי דת בסטודנטים דרך ארגון הגג 'לגעת ברוח'.

לבסוף, התמיכה של המשרד להתיישבות ומשימות לאומיות עמדה על 23.9% והיא ניתנה לכל העמותות.

תמיכה ממשלתית בעמותות גרעין תורני שהן ארגוני גג ארציים לפי משרדי ממשלה, 2022

במיליוני שקלים ובאחוזים

באחוזים	במיליוני ₪	
100%	11.93	סך הכל
		מזה:
46.6%	5.56	משרד החינוך
29.5%	3.52	המשרד לשירותי דת
23.9%	2.85	המשרד להתיישבות ומשימות לאומיות

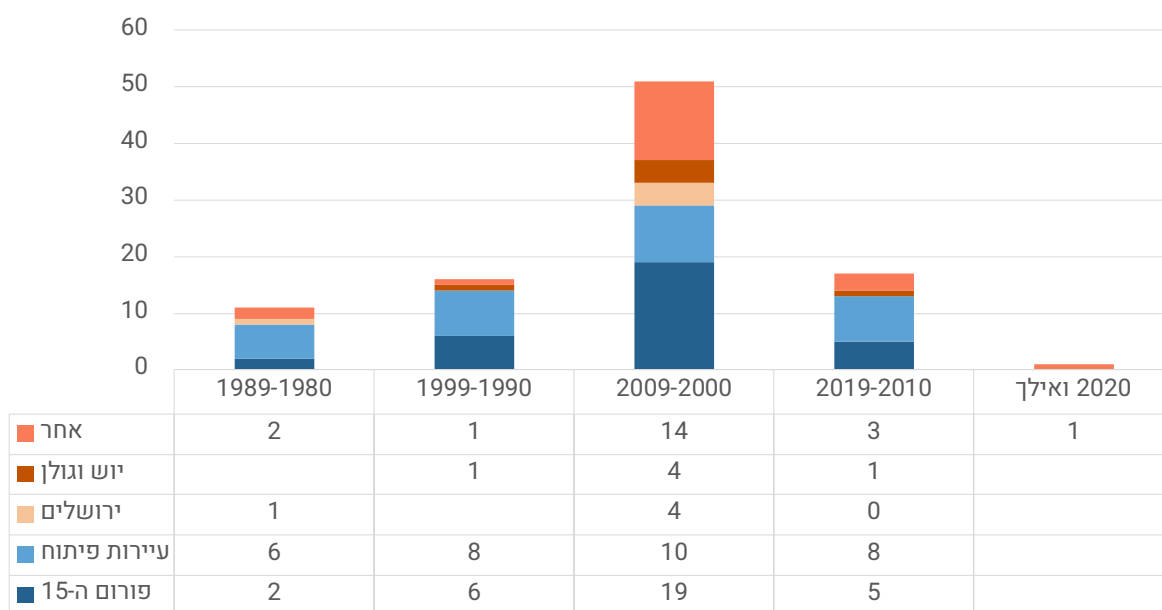
הערה: תמיכות פי סעיף 3א' ותמיכות אחרות.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "עמותות הגרעינים התורניים", 2024.

ד. מיפוי 96 עמותות הגרעין התורני ותקצובן לפי סוג יישוב וותק

מסד הנתונים שנבנה על ידינו מעלה כי בין השנים 1979-2020 הוקמו 96 עמותות גרעין תורני: 32 גרעינים בעיירות פיתוח וביישובי פורום ה-15 (בכל אחד מהם)¹⁰, 21 ביישובים אחרים,¹¹ 6 ביישובי יו"ש ובגולן ו-5 בירושלים. מספר גדול של עמותות – 51 – הוקם בעשור שבין 2000-2009. בולטת במיוחד הקמתן של העמותות ביישובי פורום ה-15 וביישובים אחרים (שאינם עיירות פיתוח).

עמותות הגרעין התורני הפעילות ב-2022 לפי תקופת הקמה וסוג יישוב

96 עמותות הגרעין התורני

מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "עמותות הגרעינים התורניים", 2024.

בשנת 2022 סך הכספים הממשלתיים שתמכו ב-96 עמותות הגרעין התורני הללו עמד על 97.1 מיליון ₪.

10 ארגון המאגד את 15 הרשויות מקומיות בישראל שאינן מקבלות מענק איזון מהמדינה.
 11 יישובים אחרים – יישובים שלא נכללו תחת אחת מההגדרות לעיל. בקבוצה זו נמצאים היישובים: אור עקיבא, בת ים (שתי עמותות), גבעת שמואל, אור יהודה, הוד השרון, חריש, טירת כרמל, כפר יונה, לוד (שתי עמותות), רמלה, מודיעין (שתי עמותות), מרום הגליל, נהריה, פרדס חנה, קריית אונ, ראש העין וראש פינה.

תמיכה לפי ותק

התמיכות הממשלתיות לעמותות הגרעין התורני גבוהות יותר ככל שהעמותה ותיקה יותר. העמותות שהוקמו בשנות ה־80 של המאה הקודמת זכו לתמיכה ממשלתית גבוהה שעמדה בממוצע על 2.1 מיליון ₪. תמיכה זו גבוהה משמעותית מהתמיכה שניתנה לעמותות שהוקמו משנת 2010 ואילך.

הוותק מסביר את ההבדל בין התמיכות הממשלתיות. התמיכות הממשלתיות הגבוהות ביותר נרשמו בעמותת "רעות שדרות" ועמותת "אליעד מלוד", בסך 5.8 מיליון ₪ ו־6 מיליון ₪, בהתאמה. עמותות אלו הוקמו בשנות ה־80 ומונות כיום מאות משפחות.

גרעינים ותיקים הם לרוב גרעינים גדולים המונים מאות משפחות בטווח גילאים רחב יחסית, כגון הגרעינים הקיימים בלוד, שדרות, ירוחם, דימונה, בת ים ואילת. גרעינים אלו לרוב מפעילים מספר רב יחסי של מוסדות חינוך ותרבות וחלקם מתפרסים בכמה שכונות בעיר.

תמיכה ממשלתית ממוצעת בעמותות הגרעיניים התורניים לפי עשור הקמתן, 2022

96 עמותות הגרעין התורני; ב־₪

שנות הקמת העמותה	תמיכה ממשלתית ממוצעת ב־₪ לעמותה בשנת 2022	מספר עמותות הפעילות בשנת 2022	שיעור התמיכה הממשלתית מתוך מחזור הפעילות-ממוצע לשנת 2022
1980-1989	2,133,220	11	21.4%
1990-1999	1,451,328	16	18.6%
2000-2009	852,702	51	25.4%
2010-2019	381,272	17	20.2%
2020 ואילך	429,372	1	30.9%

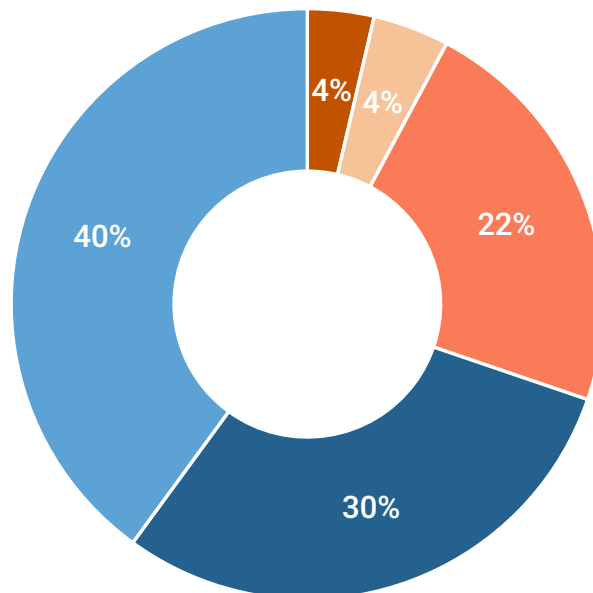
הערה: טווח העשורים של העמותות הורכבו לפי שנות ההקמה בפועל של כל עמותה. **מקור:** עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "עמותות הגרעיניים התורניים", 2024.

תמיכה לפי סוג יישוב

התפלגות הפעילות של העמותות בזירה העירונית מעלה כי בעיירות הפיתוח וביישובי פורום ה־15 פעלו 32 עמותות גרעין (בכל אחת מקבוצות היישובים). על כן, רוב התקצוב הממשלתי יועד אליהם: 38.8 מיליון ₪ ו־28.9 מיליון ₪, בהתאמה.

התפלגות התמיכות הממשלתיות ששולמו לעמותות הגרעין התורני לפי סוג יישוב, 2024

96 עמותות הגרעין התורני; באחוזים מסך הכל

■ עיירות פיתוח ■ פורום ה-15 ■ אחר ■ ירושלים ■ יישובי יו"ש וגולן

הערות:

(1) יישובי יו"ש וגולן – 6 עמותות; ירושלים – 5 עמותות; יישובים אחרים – 21 עמותות; יישובי פורום ה־15 ועיירות הפיתוח – 32 יישובים בכל אחד מהם.

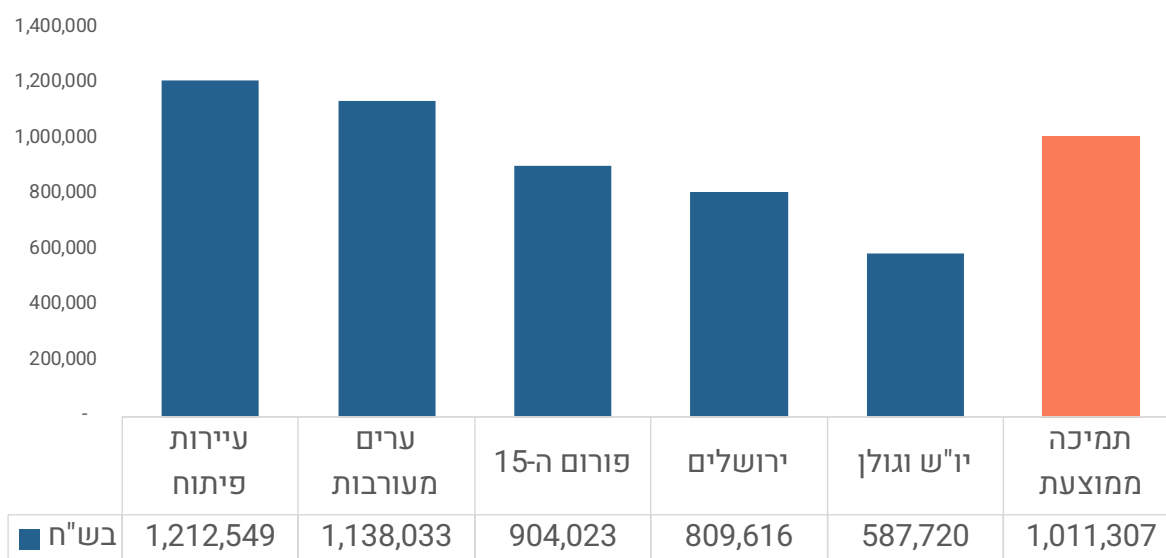
(2) יישובים אחרים – יישובים שלא נכללו תחת אחת מההגדרות לעיל. בקבוצה זו נמצאים היישובים: אור עקיבא, בת ים (שתי עמותות), גבעת שמואל, אור יהודה, הוד השרון, חריש, טירת כרמל, כפר יונה, לוד (שתי עמותות), רמלה, מודיעין (שתי עמותות), מרום הגליל, נהריה, פרדס חנה, קריית אונו, ראש העין וראש פינה.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "הגרעינים התורניים", 2024.

כאמור, התמיכה התקציבית הממשלתית הממוצעת לעמותה עמדה על מיליון ₪ לערך. עמותות הגרעין התורני הפעילות בעיירות הפיתוח ובערים המעורבות, זכו לתמיכה גבוהה מהממוצע שעמדה על 1,212,549 ₪ ו-1,138,033 ₪, בהתאמה.

תמיכה תקציבית ממוצעת לעמותות הגרעין התורני לפי סוג יישוב, 2022

96 עמותות הגרעין התורני; ב-₪

הערות:

- (1) יש לשים לב כי בחלק מהקבוצות היישובים חופפים ולכן ערים מסוימות מופיעות יותר מפעם אחת. תל אביב-יפו וחיפה הן ערים מעורבות החברות בפורום ה-15. מעלות תרשיחא, נוף הגליל ועכו הן ערים מעורבות וגם עיירות פיתוח.
- (2) ערים מעורבות: חיפה, תל אביב-יפו, ירושלים, לוד, רמלה, מעלות תרשיחא, נוף הגליל ועכו.
- (3) התמיכה כוללת תמיכות לפי סעיף 3א ותמיכות אחרות.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה לקובץ "עמותות הגרעינים התורניים", 2024.

במסמך זה הצגנו וניתחנו את התמיכות הממשלתיות בעמותות גרעינים תורניים שתוקצבו על ידי משרד הממשלה בשנת 2022. חשוב לציין כי ניתן היה לנתח רק את עמותות הגרעין עצמן, כאשר בפועל כל גרעין קשור למספר עמותות ומוסדות האחרים על פעילויות שונות של בני הגרעין. במובן זה קשה לשרטט את גבולות הפעילות של הגרעינים התורניים. לפיכך, התקציבים מהם נהנים הגרעינים התורניים גדולים מהתקציב הישיר לעמותות הגרעין המוצג במסמך זה. בשל חוסר שקיפות וריבוי הצינורות התקציביים לא ניתן לערוך מיפוי הכולל את כל העמותות הקשורות לפעילות הגרעינים ולכן נותחו רק עמותות הגרעין כפי שמוסבר בפרק המתודולוגי. כלומר, קשה לפקח על כלל הכספים שמקבלים הגרעינים.

ממצאי המחקר מצביעים על כך שעיקר התמיכה הממשלתית בגרעינים התורניים מגיעה ממשרד החינוך והוא שמהווה את צינור החמצן של הגרעינים התורניים. בשנת 2022 המימון של משרד החינוך ל-96 עמותות הגרעין התורני עמד על 68.9 מיליון ₪ מתוך 97.1 מיליון ₪ שהם סך התמיכות הממשלתיות (ללא התמיכה בארגוני גג מקומיים וארציים שנותחה בנפרד). מעל למחצית מהתקציב שהתקבל ממשרד החינוך (53.5%) הגיע מהאגף למוסדות תורניים ו-38.2% נוספים תוקצבו דרך תקנת "גרעין חינוכי לאומי". העובדה שכמחצית התקציב הגיע מאגף מוסדות תורניים מצביעה על כך שהגרעינים מאורגנים סביב ישיבות ומוסדות דת. אלה מספקים משרות לחברי הגרעין ותמיכה לתלמידי הישיבות.

במשלה הנוכחית הובטח מימון נוסף וייעודי לגרעינים התורניים כחלק מההסכמים הקואליציוניים, בין הליכוד לבין סיעת הציונות הדתית. במסגרת [החלטת ממשלה 511](#) מיום 14.5.2023 תוקצבו הגרעינים התורניים ב-40 מיליון ₪. לאחר אישור התקציב, [בהחלטת ממשלה 580](#) מיום 28 למאי 2023 נוספו 18 מיליון ₪ ייעודיים לגרעינים התורניים. הכספים שנוספו יגיעו מתשעה משרדי ממשלה שונים.

ההסכמים הקואליציוניים שנחתמו בדצמבר 2022 והחלטות הממשלה ב־2023 אמורות להוסיף כ־60 מיליון ₪ לתקציב הגרעינים התורניים. התחזקות הציונות הדתית בממשלה הנוכחית, לצד הגדלה משמעותית של תקציב המשרד להתיישבות ומשימות לאומיות חרף קיצוצים רוחביים במשרדי ממשלה אחרים, מעידות על מגמה של הרחבת פעילות הגרעינים. בנוסף, המשרד מוציא קולות קוראים למיזמים משותפים המתאימים במיוחד לפעילות הגרעינים התורניים.¹² מגמות אלו מעלות שאלות לגבי השלכות הרחבת פעילות הגרעינים על המרקם החברתי בישראל, ומדגישות את הצורך בבחינה מעמיקה של מדיניות התקצוב הממשלתית ושקיפותה.

12 ראו לדוגמא באן.

ביבליוגרפיה

בנדריהם, רעות ריינה, 2016. **מבט מדרום: מעיירת פיתוח לקהילה אקויהודית: מחקר אתנוגרפי במצפה רמון**. מחקר לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בן גוריון בנגב, באר שבע.

דומברובסקי, מטי, 2010. **מהסתגרות למעורבות? תופעת הגרעינים התורניים כביטוי לתמורות בתפיסה החברתית והתרבותית של הציונות הדתית**. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן, רמת-גן.

דרור, י. 2008. **הקבוצות השיתופיות בישראל**. רמת אפעל: יד טבנקין.

כהן, ז'נט ומרים ביליג, 2019. "הגירה ממניעים אידאולוגיים לערי הפיתוח והשפעתה על פוטנציאל המוביליות החינוכית", **הגירה**, גיליון 9, 177-158.

מבקר הדינה, 2017. **דוח משרד השיכון**.

מבקר המדינה, 2013. **דוח משרד השיכון**.

נגר רון, סיגל, 2022. "כתום זה האדום החדש: לאומיות דתית, אתניות ומגדר בשוק עבודה בדרום ישראל". **פוליטיקה** גיליון 32, 233-203.

עובד, י. 2009. **קומונות וקהילות שיתוף במחצית השנייה של המאה ה-20**. רמת אפעל: יד טבנקין.

צפדיה, ארז, 2008. "יישובים חדשים במטרופולין באר שבע: מעורבותן של עמותות ההתיישבות". בתוך גרדוס יהודה ואסתר מאיר-גליצנשטיין (עורכים). **באר שבע: מטרופולין בהתהוות**, ע"מ 124-105. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.

רייכנר, אלישיב, 2013. **דווקא שם: סיפורם של אנשי ההתיישבות החברתית**. תל אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד.

שמריהו-ישורון, יעל, 2020. **מדיניות התיישבות גרעינים בפרפריה ובערים מעורבות בישראל: בין לאומיות ונאו-ליברליזם**. מחקר לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בן גוריון.

שמריהו-ישורון, יעל, 2021. המוסר הכפול של הדור קיום: אתנוג'נטריפיקציה בערים המעורבות. **תיאוריה וביקורת**, 55. [pdf.14-7-2021_YESURUN](https://il.org.vanleer/pdf.14-7-2021_YESURUN) (il.org.vanleer)

שמריהו-ישורון, יעל ומונטרסקו, דניאל, 2024. מהתנחלות בשטחים להתנחלות בלבבות: אתנו־ג'נטריפיקציה בעיר המעורבת. סוציולוגיה ישראלית, כה, (1), 77-105.

Cohen, J., & Billig, M., 2023. The effect of social service elite groups on long-time residents in peripheral development towns in Israel. *GeoJournal*, 1-15.

Shlomi, H., Meir, A., & Alfasi, N., 2024. Whose city is it: The impact of an intentional community on the city—A case study from Israel. *The Geographical Journal*.

Shmaryahu-Yeshurun, Y., 2023. Settlement Policy in an Israeli Mixed City: A Typology of Displacement and Its Resistance. *Urban Studies*, <https://doi.org/10.1177/004209802311158028>

Shmaryahu-Yeshurun, Y., 2022. Retheorizing state-led gentrification and minority displacement in the Global South-East. *Cities*, 130, 264-2751. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103881>

מרכז אדוה

 adva.org